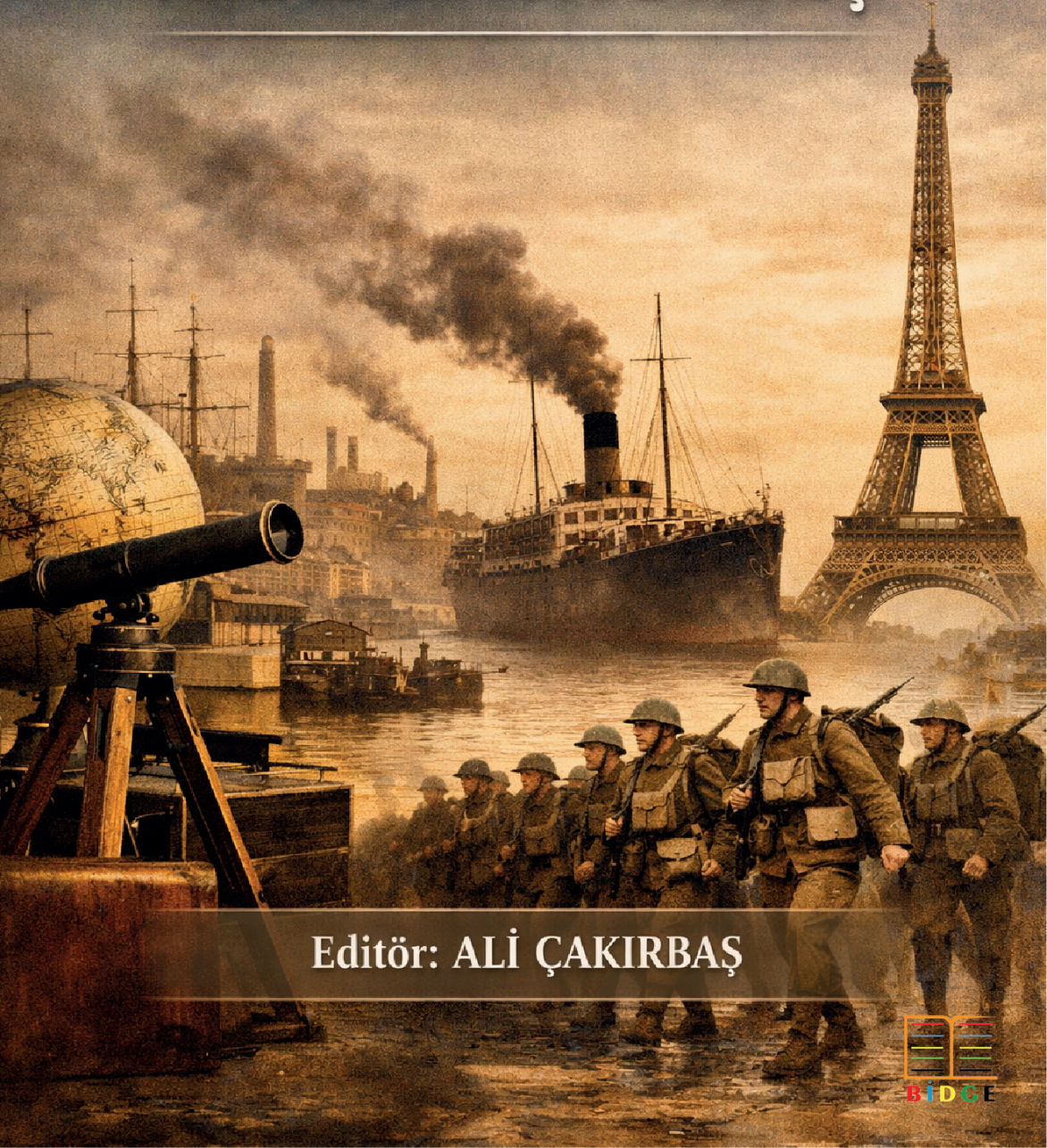

YAKINÇAĞ TARİHİ ÜZERİNE AKADEMİK BAKIŞ

Editör: ALİ ÇAKIRBAŞ

BİDGE Yayınları

Yakınçağ Tarihi Üzerine Akademik Bakış

Editör: ALİ ÇAKIRBAŞ

ISBN: 978-625-8995-42-8

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-03-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Tarih geçmişteki olayların kronolojik olarak aktarıldığı bir bilim değildir. Tarih aynı zamanda geçmişteki olayların hangi coğrafyada hangi zaman diliminde, hangi sebepler dairesinde meydana geldiği ve hangi sonuçlara neden olduğuyla da ilgilenir. Bu çerçevede yaklaşık altı asır boyunca dünyaya tarihinde önemli rol oynayan Osmanlı Devleti, siyasi alanda olduğu kadar askeri, hukuki, ekonomik ve sosyal alanda derin izler bırakmıştır.

Yakınçağ Osmanlı tarihine analitik bir bakış sunmayı amaçlayan çalışmalardan oluşan bu kitap, dönemin temel kaynakları ışığında; askeri, siyasi, hukuki, ekonomik ve toplumsal konuları tarihsel bağlam içerisinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışmalar Osmanlı tarihinin sadece geçmişin anlaşılması açısından değil, günümüz siyasi ve sosyal yapılarının gelişimini de kavrayabilmek bakımından da büyük önem arz etmektedir.

Kitabın birinci bölümünde XVI. yüzyılda Osmanlı deniz gücünün inşasında Basra donanması özelinde Maraş bölgesinden sağlanan kerestenin rolü incelenerek askeri gücün ardındaki ekonomik ve lojistik altyapı ele alınmıştır. Bu çalışma, imparatorluk ölçeğinde bir gücün yalnızca savaş stratejileriyle değil, aynı zamanda kaynak yönetimi ve tedarik ağlarıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

İkinci bölüm, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı belgelerinde yetim haklarının ihlaline odaklanarak, devletin koruyucu mekanizmaları ile pratikte yaşanan aksaklıklar arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir. Yetimlerin mal varlıklarının korunması, vasilik uygulamaları ve hukuki denetim süreçleri üzerinden yürütülen bu analiz, Osmanlı hukuk sisteminin hem ideal normlarını hem de uygulamadaki sınırlarını tartışmaya açmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde, 1875–1876 yıllarına ait Uluborlu Şer’iyye Sicili üzerinden Osmanlı taşrasında gündelik hayatın izini sürmektedir. Hukuk, ekonomi ve toplumsal cinsiyetin iç içe geçtiği bu mikro-tarihsel okuma, mahkeme kayıtlarının yalnızca hukuki

metinler olmadığını; aynı zamanda bireylerin sosyal konumlarını, ekonomik ilişkilerini ve toplumsal rollerini görünür kılan zengin kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır.

Farklı konuların ele alındığı bu eser okuyucusuna yeni ufuklar açması temennisiyle...

Doç. Dr. ALİ ÇAKIRBAŞ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

BASRA DONANMASININ OMURGASI: XVI. YÜZYILDA OSMANLI DENİZ GÜCÜNÜN İNŞASINDA MARAŞ KERESTELERİNİN ROLÜ	1
--	---

MURAT POLAT

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI BELGELERİNDE YETİM HAKKININ İHLALİ	18
---	----

ÖMER BAYRAMOĞLU

OSMANLI TAŞRASINDA HUKUK, EKONOMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYETİN BİR ARADALIĞI: ULUBORLU ŞER’İYYE SİCİLİNDEN ÇOK BOYUTLU BİR MIKRO-TARİH OKUMASI (1875-1876)	40
--	----

DİLEK ŞENKUL

BÖLÜM 1

BASRA DONANMASININ OMURGASI: XVI. YÜZYILDA OSMANLI DENİZ GÜCÜNÜN İNŞASINDA MARAŞ KERESTELERİNİN ROLÜ¹

Murat POLAT²

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren genişleyen sınırları ve çok katmanlı idari yapısıyla, erken modern dönemin en güçlü devletlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İmparatorluğun bu gücü, yalnızca askeri başarılarına değil, aynı zamanda doğal kaynakların etkin kullanımına ve bu kaynakların imparatorluk genelinde akılcı bir şekilde dağıtılmasına dayanıyordu. Özellikle kereste üretimi ve lojistiği, Osmanlı Devleti'nin hem askeri hem de ekonomik stratejilerinde merkezi bir rol oynamıştır. Kereste, başta gemi yapımı olmak üzere, inşaat, yakıt ve diğer endüstriyel faaliyetler için vazgeçilmez bir kaynaktı. Bu nedenle, kereste temini

¹ Bu çalışma 03/02/2026 tarihinde II. Uluslararası İstiklal Sempozyumu Yeşil Dönüşüm & Dijitalleşme Sempozyumu'nda sunulan ve Mart 2026 tarihinde 978-625-94679-3-1 ISBN numaralı II. Uluslararası İstiklal Sempozyumu Yeşil Dönüşüm ve Dijitalleşme Özet Bildiri Kitabı'nda yer alan özet bildirinin tam metnidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, osmaniyelimuratpolat@gmail.com, Orcid: 000-0001-8089-5876.

ve nakliyesi, devletin merkezi planlama kabiliyetini ve bölgeler arası ekonomik entegrasyonunu yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı taşımacılığına yönelik yapılan çalışmalar çoğunlukla büyük tersaneler ve donanma politikaları üzerine odaklanmıştır. Ancak taşımacılık zincirinin önemli halkalarından biri olan kereste temini, özellikle taşra bölgeleri bağlamında yeterince detaylandırılmamıştır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Maraş eyaletinden kesilen kerestelerin Birecik iskelesi üzerinden Basra'ya nakledilmesi sürecini incelemektedir. Araştırmada, Osmanlı'nın 16. Yüzyıl deniz politikaları kapsamında Basra Körfezi'nde güç kazanma stratejisiyle bağlantılı olarak iç bölgelerdeki doğal kaynak mobilizasyonunun nasıl sağlandığı analiz edilmiştir. Maraş bölgesi, zengin orman varlığıyla Osmanlı donanması için stratejik bir kereste kaynağı olmuştur. Bölgenin coğrafi konumu ve ormanlarının niteliği, buradan elde edilen kerestelerin gemi yapımı için son derece uygun olmasını sağlamıştır. Ancak, kerestelerin kesilmesi, nakliyesi ve nihai kullanım noktasına ulaştırılması, karmaşık bir lojistik ağ ve etkili bir organizasyon gerektirmiştir. Bu süreç, devletin ulaşım ağlarını, bölgeler arası ticareti ve kaynak yönetimini nasıl organize ettiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Kerestelerin Birecik İskelesi'ne taşınması ve buradan Basra'ya gönderilmesi hem coğrafi hem de lojistik açıdan büyük zorluklar barındırmaktaydı. Osmanlı'nın iç karasal bölgelerden deniz sahasına yönelik yürüttüğü bu lojistik organizasyon, dönemin ulaşım teknolojileri ve bürokratik yapısı dikkate alındığında son derece dikkat çekicidir. Maraş'tan Birecik'e kadar olan kara yolculuğu, dağlık araziler ve iklim koşulları nedeniyle oldukça zahmetliydi. Birecik İskelesi'nden ise keresteler, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden Basra'ya doğru uzanan bir su yolu ağı kullanılarak taşınmaktaydı. Bu süreç, nehir taşımacılığının önemini ve Osmanlı Devleti'nin su yollarını nasıl etkili bir şekilde

kullandığını göstermektedir. Basra'ya ulaşan keresteler, burada inşa edilen gemilerde kullanılarak, Osmanlı donanmasının Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ndeki varlığını güçlendirmiştir.

Makalede, öncelikle Basra ve Birecik tersaneleri ve bu tersanelerin önemine değinilecektir. Maraş'ın kereste tedarikindeki rolü, Osmanlı lojistik ağlarının bölgesel dinamiklerini anlamak açısından kritik olmasına rağmen, mevcut çalışmalarda bu süreç detaylandırılmamıştır. Bu makale, kereste nakliyesinin yalnızca fiziksel zorluklarını değil, aynı zamanda yerel aktörlerin (aşiretler, zanaatkârlar) ve merkezi devletin koordinasyonunu da analiz ederek literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Kerestelerin Birecik İskelesi'ne nakliyesinde kullanılan yöntemler ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar analiz edilecektir. Bu bağlamda, kara ve nehir taşımacılığının organizasyonu, devletin lojistik altyapısı ve bölgesel aktörlerin rolü üzerinde durulacaktır. Sonrasında; Basra'ya ulaşan kerestelerin gemi yapımında nasıl kullanıldığı ve bu sürecin Osmanlı donanmasının gücüne nasıl katkıda bulunduğu değerlendirilecektir. 16. Yüzyılda Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki varlığını sürdürmek için Basra ve Birecik tersaneleri hayati öneme sahipti. Ancak, bu tersanelerin kereste ihtiyaçlarının karşılanması, imparatorluğun iç bölgelerindeki (Maraş gibi) kaynakların küresel stratejilere nasıl entegre edildiğini gösteren örnektir. Basra'nın Osmanlı Devleti açısından önemi vurgulanacak sonrasında ise Maraş dağlarından kesilen ağaçların kereste olarak Birecik'e ne şekilde nakledildiği açıklanacaktır. Maraş eyaletindeki kereste üretiminin ekonomik ve ekolojik boyutları ele alınacaktır. Bölgenin orman varlığı, kereste kesim teknikleri ve bu faaliyetin yerel ekonomi üzerindeki etkileri incelenecektir.

Maraş'tan sağlanan kerestelerin niteliği ve nakliye organizasyonu, Osmanlı'nın erken modern dönemdeki kaynak yönetimi stratejileri hakkında ne söyler? Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal kaynak yönetimi ve lojistik organizasyonu

hakkında daha derin bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır. Maraş'tan Basra'ya uzanan bu kereste tedarik zinciri, Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını nasıl etkili bir şekilde mobilize ettiğini ve bu süreçte karşılaştığı zorlukları nasıl aştığını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle, bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi, çevre tarihi ve lojistik organizasyonu alanlarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı envanterinde bulunan arşiv belgeleri kullanılmıştır. Arşiv belgelerinin yanı sıra Kereste temini ve bu kerestelerin ilgili yerlere gönderilmesi ile ilgili eserlerden yararlanılmıştır. Bu eserler İdris Bostan'ın Osmanlı denizciliği ve tersanelerine ilişkin eserleri; Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Osmanlılar ve Deniz, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Basra Körfezi ile ilgili Salih Özbaran'ın Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı gibi konuyla ilgili eserlerden yararlanılmıştır.

Basra ve Birecik'te Gemi Yapımı

Osmanlı Devleti XV. Yüzyılın sonlarına doğru deniz gücünü arttırmış ve özellikle Venediklilerin deniz tecrübeleri ve denizcilik deyimlerini almışlardır. Osmanlı Devleti kürekli gemi olarak; firkate, pergende, kalyata, kadirga, başarda, mavna, karamürsel, şayka, işkampoye, üstü açık, aktarma, çekeleve, celiyye, kancabaş, palaşkerme, at gemileri, taş gemileri, top, borazan, tonbaz, geç gemisi, melekse, çeşitli sandal ve kayıklar ve yelkenli gemiler olarak ise kalyon, burtun, barça, ağribar, ateş gemileri üretmiştir (Bostan, 2003, ss. 83-97).

Tersane-i Âmire'nin kereste ihtiyacı Kocaeli (Bostan, 2003, s. 103), Biga (Bostan, 2003, s. 114), Amasra, Bartın, Ereğli, Çayağzı, Samsun, Sinop, Gerze, Çanlı, Sahil, (Bostan, 2003, s. 116) Vize, Midye, Saray, Burgos, Pınarhisarı, Kırkkilise ve Bolu civarından

temin ediliyordu (Bostan, 2003, s. 117). Donanmanın ne tür bir gemiye ihtiyacı varsa tersane idaresi oranın kadısına bildirir, ihtiyaç duyulan personel, malzeme ya yerelden ya da İstanbul'dan temin edilirdi (Batmaz, 2010, s. 14).

Osmanlı Devleti'nin Birecik ve Basra'da gemi inşası ve bu faaliyetler için nasıl bir organizasyon gerçekleştirdiğini bilmek önemlidir. Birecik ve Basra'da inşa edilen gemilerin kerestelerinin ormanlık olan bölgelerden temin edilmesi gerekiyordu. Basra tarafında ormanlık alan olmaması, gemi kerestelerinin Üzeyr, Maraş, Kars (Kadirli) gibi yakın bölgelerdeki sancaklardan temin edilmesini gerektirmiştir. Gemi inşasında çam, meşe, karaağaç, kestane, ceviz, şimşir ıhlamur, çınar gibi ağaçlar kullanılmıştır (Bostan, 2003, s. 102). Bugün Maraş'ın ormanlık alanlarında ağaç popülasyonu olarak ceviz, çam gibi gemi kerestesi olma özelliği olan ağaçların varlığı bilinmektedir. Maraş'tan temin edilen gemi kerestelerinin Birecik ve Basra'ya nasıl ulaştırıldığına geçilmeden önce Basra ve Birecik'te gemi yapımını gerekli kılan durumları açıklamakta fayda vardır.

I. Selim'in Suriye ve Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Basra Körfezi Osmanlıların hedefleri arasında yer almıştır (Kurşun, 2018, s. 1). Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın son yarısında Yemen, Habeş ve Basra'yı elde etmiştir. Portekizlilerin Kızıldeniz, Umman ve Basra Körfezi'nde bulunmaları Süveyş'te kuvvetli bir donanma bulundurmayı gerekli kılmıştır (Bostan, 2008, s. 135; Uzunçarşılı, 1988, ss. 400-401). Basra'nın fethi ile bu bölgede faaliyette bulunan Portekizlilerle rekabet kızışmıştır (Demirdöğen, 2023, s. 38). Basra körfezinde denetimi sağlayabilmek için güçlü bir filo gerekliydi. Portekizliler Hürmüz Boğazı'nı tutarak Basra Körfezi'nin deniz ticaret yolunun Doğu Akdeniz'e ve Anadolu'ya açılmasını engellemeye çalışmışlardır (Özbaran, 2017, s. 147). Basra körfezinde Lahsa ve Katif iskeleleri zaman zaman saldırılara uğruyordu. Osmanlı Devleti Basra'da gemi tamir ve yapım faaliyetlerini Basra limanında bulunan tersanede yürütmüştür.

Portekizlilerin Basra ve civarındaki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nde etkin olmasını gereklilik haline getirmiştir. Süveyş ve Basra ve Bağdat'ın 1534 tarihinde fethiyle Bağdat eyaletinin bir sancağı iken XVIII. yüzyılda bir eyalet haline gelmiştir (Kılıç, 2014, s. 321). Basra, Hindistan deniz yolunun parçası olduğundan önemli bir konuma sahipti (Bilge, 1992, s. 115). Basra ve Süveyş tersaneleri Osmanlı Devleti'nin mücadelelerini Hindistan ve Uzakdoğu'ya kadar ulaştırmış ve Osmanlı Devleti Hint Denizi'nde de etkili olmuştur (Bostan, 2007, s. 28,29). Pîri Reis'in Nisan 1552 tarihinde 25 kadirga, 4 kalyon ve bir gemi ile Maskat'ı yağmalaması Osmanlı Devleti'nin Hindistan tarafındaki faaliyetleri noktasında önemlidir (Özbaran, 2017, s. 159). Osmanlı Devleti'nin Basra ve çevresindeki faaliyetleri 1620 tarihindeki faaliyetleri Portekizlilerin Hürmüz Boğazı'ndaki üstünlüklerine son vermiştir (Özbaran, 2017, s. 171).

Basra ve civarında gemi tamir ve yapımı için kereste bulunmaması nedeniyle keresteler Maraş, Kars (Kadirli), Antep, Andırın, Güvercinlik ve Hısn-ı Mansur kazalarından temin edilerek Birecik'ten nehir yoluyla Basra'ya sevk ediliyordu. 1563 yılında yüz kadirga kızaklarda inşa halindeydi (Demirdöğen, 2023, s. 42). Birecik'te de gemiler inşa edilerek Basra'ya gönderildiği olmuştur (Yılmaz, 2017, s. 36).

Osmanlı Devleti Basra'ya birçok malzemeyi Fırat nehri üzerinden göndermiştir. Güherçile, barut, arpa, tüfek, araba, dingil gibi malzemeler Fırat nehri aracılığıyla gönderilmiştir (Demirdöğen, 2023, s. 41). Gemi yapımı ve tamiri için Basra'ya gönderilen keresteler için de Fırat nehri kullanılmıştır. Söz konusu keresteler Maraş Behisni, Antep, Kahta gibi yakın yerlerden sağlanmıştır (Bostan, 2008, ss. 22, 23). Maraş'ta büyük ölçekte kereste üretimi gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2011, s. 1070).

Birecik'te tersanede inşa edilen gemiler için neccar, mimar gibi personel genellikle İstanbul'dan gönderilmiştir. İstanbul'dan

gönderilen personel İskenderun Limanı'na oradan da karayolu ile Birecik'e ulaşmaktaydılar. Osmanlı Devleti VI. Yüzyılda Birecik'te küçük bir tersane kurmuştur. 18. Yüzyılda Fırat Nehri için küçük bir filo oluşturmıştır (Görür, 1998, s. 48). Birecik ve Basra tersanelerinde yapılan gemilerin kereste ihtiyacı ise Maraş ve çevresinden sağlanmıştır.

Maraş'tan Kereste Temini

Maraş coğrafyasının bir bölümü 16. yüzyılda gemi kerestesi olmaya uygun ormanlık bir yapıya sahip bulunuyordu. Günümüzde de Maraş'ın kuzey ve batısında geniş ormanlık alanlar bulunmaktadır. Maraş'ın ormanlık alanları Çimen Dağı, Başkonuş Dağı, Tekir, Çukurhisar ve Ağabeyli yöreleridir (Atalay, 2008, s. 209; Gürbüz, 2001, s. 138).

Osmanlı Devleti'nde oluşturulan Basra Kapudanlığı'nda ve Birecik Tersanesi'nde gemi inşa ve tamirinin yapılabilmesi hiç şüphesiz kaliteli kereste ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti gemi yapımı için Maraş'tan temin ettiği keresteleri Birecik'te Fırat Irmağı aracılığı ile Basra'ya ulaştırmaktaydı (BOA. A. DVNS. MHM. d. 24. 725; BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 148). Devlet, Maraş dağlarından kesilen ağaçları Birecik'e ulaştırmakta ve Birecik'te de kereste gemileri yapmaktaydı (BOA. A. DVNS. MHM. d. 27. 510).

Maraş dağlarından kesilen kazık ve keresteler, Birecik İskelesi üzerinden Basra'ya sevk ediliyordu. Basra, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra 1545'te Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Basra alındıktan sonra Osmanlılar nüfuz alanlarını Basra Körfezi'nde hissettirmeye başlamışlardır (Korkmaz, 2021, s. 8). Basra Körfezi'nde; Basra, Fav, Kuveyt, Katif, Bahreyn, Katar, Maskat, Bender, Abbas, Lince ve Buşir gibi önemli iskeleler bulunmaktaydı (Korkmaz, 2021, s. 7). Osmanlılar Basra'yı almakla Süveyş'ten sonra stratejik bir liman ve tersaneye sahip oldular (Korkmaz, 2021, s. 8). Basra Tersanesiyle Osmanlılar Basra

Kapudanlığı'nı oluşturmushlardır. Bu durum Basra Tersanesi için iç bölgelerden kereste naklini gerektirmiştir.

Basra'da gemi yapılması gerekli görölmüşü. Gemi yapımı için kereste ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Maraş dağlarından ne kadar kereste kesilmesinin tespiti için marangoz ve kereste kesiminden anlayan uzmanlar gönderilmesi kararlaştırılmışı. Uzmanların Maraş'tan kesilmesi gerekli keresteleri tespit ederek bir defter halinde bunu hükümet merkezine göndermeleri istenmişı. Maraş beylerbeyine 30 Ekim 1559 tarihinde gönderilen bir hükümde tespit edilen ağačları gecikmeksizin kestirmesi Divan-ı Hümâyûn'dan emredilmişir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 3. 463).

Sefer hazırlıkları kapsamında gemi yapılabilmesi için gerekli olan kerestenin karşılanması Halep beylerbeyine emredilmişı. Ancak kereste kesilerek Birecik'e gönderilmesi işinin Halep beylerbeyinin yardım olmadan yapmasının mümkün olmadığı anlaşılaraq 25 Mayıs 1574 tarihinde Maraş beylerbeyine bir hüküm gönderilmişir. Söz konusu hükümde; Maraş beylerbeyine, kereste kesimi ve kerestelerin Birecik'e gönderilmesi konusunda Halep beylerbeyine yardım etmesi istenmişir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 24. 725). Birecik beyi ve kadısına gönderilen 28 Ocak 1576 tarihli hükümde Maraş dağlarından kesilen kerestelerin muhafazası ve gemi yapılması için hisar eri ve sipahi görevlendirilmesi emredilmişir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 27. 510).

Osmanlı Devleti gemi yapımı için kereste ihtiyacının giderilmesi işini önemli işlerden saymışır. Devlet, kereste kesimi işini ciddiyetle yapan devlet adamlarının tımar gelirlerini arttırmışır. Kars Sancağı Beyi Mustafa Bey, Basra sancağı için istenilen keresteleri ve davarları tedarik ederek vaktinden önce gitmesi gereken yere göndermekte titiz davranmışır. Dulkadir beylerbeyi Divan'a mektup yazarak Kars sancak beyinin bu çalışkanlığı nedeniyle kendisine yirmi bin akçe terakki verilmesi ricasında bulunmuşır. 29 Mayıs 1560 tarihinde Divan tarafından Kars sancak

beyine yirmi bin akçe terakki verilmesine hükmedilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 4. 849). Dulkadir beyine 28 Şubat 1579 tarihinde gönderilen hükümden Maraş dağlarından kesilerek Basra'ya gönderilen kerestelere Üzeyr (Özer) ve Antep Sancak Beyi Keyvan Bey'in nezaret etmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Maraş eyaletinden kesilerek Birecik İskelesi'ne gönderilmesi emredilen kerestelerin masraflarının Halep Hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştı (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 148). Dulkadir beyine gönderilen hükmün bir benzeri Antep sancak beyine gönderilerek Maraş Dağlarından kesilmesi emrolunan kereste işlerinin, Birecik İskelesi'ne götürülmesinin ve Basra'ya ulaştırılmak üzere gemilere yüklenmesinin kendisine verildiği belirtilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 149). Halep beylerbeyine ayrıca bir hüküm gönderilerek Maraş dağlarından kesilmesi emrolunan ve Birecik İskelesi'ne ulaştırılması istenen kereste masraflarının Halep hazinesinden karşılanması emredilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 150). Ancak Basra tarafının serdari olan Sinan Paşa'nın yerine Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın Sinan Paşa yerine serdar tayin olunmasıyla birlikte Maraş dağlarından ağaç kesilmesine gerek kalmamıştır (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 225).

Basra'da gemi yapımı için Maraş'tan kesilerek Birecik'e gönderilen ağaçların yukarıda da belirtildiği gibi Antep Beyi Keyvan Bey görevlendirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 31. 707). Maraş'tan kerestelerin kesilmesi, Birecik'e nakledilmesi ve Basra'ya gönderilmesi işlerinin masraflarının Halep hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştı. Kereste işi için Halep Hazinesi'nden sekiz bin filori gönderilmişti. Ancak; Maraş'tan kereste tedarik etmek için ağaç kesilmesi işinden vazgeçilmişti. Bu durum karşısında Halep eyaleti valisi ve defterdarı Divan-ı Hümayun'a başvurarak ağaç kesimi için gönderilen paranın tekrar iade edilmesini talep etmiştir. Bu talep karşısında Divan-ı Hümayun Maraş dağlarından kereste kesilmesi ve Birecik İskelesi'ne

nakledilerek Basra'ya gönderilmesi işi için Halep hazinesinden Antep beyine verilen sekiz bin filorinin geri alınmasını Halep beylerbeyi ve defterdarına 1 Haziran 1578 tarihinde emretmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 359). Otuz iki numaralı Mühimme Defteri'nin altmış birinci hükmünde Dulkadir beylerbeyine gönderilen hükümle Maraş Dağlarından kesilen ancak yola çıkmayan kerestelerin ve Birecik'e ulaşmış olan kerestelerin Birecik İskelesi'nde koruma altında tutulması istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 361).

Maraş Dağlarından kesilerek gemilerle Basra'ya gönderilen keresteler burada depolanmaktaydı. Basra'ya kereste götüren geminin rotası Bahreyn'di. Maraş Dağlarından kereste taşıyan gemi Kaptan Mehmet Reis ile seyir halinde karşılaşmıştı. Kaptan Mehmet Reis, Maraş dağlarından kesilen kerestelerin kalitesini öğrenmek amacıyla yedi adet bulut, otuz yedi adet de başka bir ağaçtan numune almıştı. Ancak kerestelerin bu şekilde bir başkasına verilmesi yasaktı. Bundan dolayı dolayı Mehmet Reis'e bu keresteleri kimlerin verdiğinin araştırılması ve kerestelerin korunarak başkalarına verilmemesi 30 Eylül 1577 tarihinde Lahza beylerbeyine emredilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 360).

Kereste kesmekle görevlendirilen memurlar kanun dışı işlere karışarak reayaya zulmettikleri zamanlar olmuştur. Maraş'ta yaşayan insanların bazıları konargöçer taifesinden bir kısmı da yerleşik (oturak) hayat sürmekteydi. Yerleşik hayat sürenlerin Basra tarafına ağaç kesilebilmesi için kesim aletlerinin hammaddesi olan demiri tedarik etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Maraş reayasının tedarik etmesi gereken nüzul vergisi 30 Nisan 1578 tarihinde avarız vergisine çevrilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 34. 440).

Maraş'tan Basra'ya gönderilmek üzere kesilen gemi ağaçlarını ilgili yere ulaştırmak mimar ve bazı görevliler memur edilmişti. Bu görevliler, Maraş, Kars, Antep, Andırın, Güğercinlik ve Hısn-ı Mansur ahalisinden hakları olmayan paralar almışlardır.

Mimar, mimar akçesi adıyla on beşer, yirmişer pare, Kara Sevindik ve Hisar Kethüdası Ahmet halkın dörder beşer filorisini almışlardır. Söz konusu yerlerin reayası Divan'a başvurarak kendilerine yapılan haksızlıkları şikâyet etmişlerdir. Divan, Maraş, Kars, Antep, Andırın, Güğercinlik ve Hısn-ı Mansur kadılarına 10 Ekim 1565 tarihinde bir hüküm göndererek reayanın şikâyetlerinin araştırılarak iddiaların doğru olması durumunda mimar, Kara Sevindik ve Hisar Kethüdası Ahmet'in aldıkları parayı iade etmeleri emredilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 12. 978).

Basra'da gemi yapımı için kereste ihtiyacı hasıl olduğunda Basra valisi Divan'a başvurarak kereste talebinde bulunuyordu. Bu talep karşısında Maraş'tan kereste ihtiyacının karşılanması için Dulkadir beylerbeyine emr-i şerif yazılıyordu. Ancak Basra'ya gönderilmek üzere kesilen kerestelerin hala gönderilmemeleri Basra'da bulunan kadırgaların harap olmasına neden olmuştu. Bu durum üzerine Basra beylerbeyi Divan'a baş vurarak kerestelerin Basra'ya gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep karşısında Divan 28 Eylül 1588 tarihinde Dulkadir beylerbeyine bir hüküm göndererek söz konusu kerestelerin Basra'ya gönderilmesini emretmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 64. 350).

Rakka valisine 27 Temmuz 1701 tarihinde gönderilen hükümden Diya Nehri'nin önüne sed kurulabilmesi için Maraş dağlarından ve Rakka eyaletinden kereste ve şaranpo (kazık) gönderilmesi emredilmiştir. Söz konusu kereste ve kazıkların Bağdat Valisi Mustafa Paşa'ya bir an önce ulaştırılması istenmiştir. Hükümden; Maraş dağlarından ve Rakka eyaletinden tedarik edilecek kerestelerin Bağdat Valisi Mustafa Paşa'ya ulaştırılması için Rakka valisininin gerekli özeni göstermesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2243). Rakka valisine gönderilen hüküm, Maraş beylerbeyine de gönderilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2244). Rakka ve Maraş eyaletlerinden temin edilmesi istenilen kereste ve kazıkların Birecik İskelesi'nden gönderilerek Diya Nehri'nin önünün kapatılması 5 Ağustos 1701 tarihinde Bağdat Valisi Mustafa Paşa'ya da bildirilmiştir. Söz konusu hükümde Diya

Nehrinin sed ve bendi için gönderilmesi emredilen malzemelerin temininde Anadolu Eyaleti Valisi Abdi Paşa ve bu eyalette görevli olan tımar sahipleri ve alaybeylerinin görevlendirildiği Bağdat Valisi Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2261). Diyab Nehri'nin sed ve bendi için kesilmesi planlanan kereste masraflarının Maraş gebran cizyesinden karşılanması istenilmişti. Söz konusu meblağ sekiz yük akçe olup sekiz yüz bin akçeye karşılık geliyordu (BOA. AE. SMST. II. 116. 12627).

Basra'da on iki fırkateyn zamanla çürümüş ve bunların yerine yenilerinin yapılması gerekli görülmüştü. Basra Muhafızı Halil Paşa, Bağdat ve Basra'da Fırkateyn yapımına elverişli kereste bulunmadığından dolayı kerestelerin Maraş dağlarından kesilmesi gerektiğini ilam etmişti. Maraş dağlarından temin edilecek keresteler için bıçkıcı, neccar ve baltacıların Maraş ve Antep'ten karşılanması istenmişti. Keresteleri taşıyacak çift öküzler; Maraş, Besni ve Antep'ten, katır ve beygir ve develer ise Maraş, Ruha ve Antep'ten talep edilmişti. Söz konusu kerestelerin Maraş'ta bulunan Gökçe Mağara Dağı'ndan kesilmesi kararlaştırılmıştı. Kereste kesim ve nakil işi masraflarının 1708/1709 senesi Maraş'ın nüzül ve avarızından karşılanması emredilmişti. Dört bin dokuz yüz yetmiş üç buçuk kuruş olan Maraş eyaletinin avarız ve nüzül vergisi tutarını toplamaya Maraş Beylerbeyi Rışvanzade Halil Paşa memur edilmişti (BOA. C. BH. 50.2377).

Birecik'te inşa yapılması planlanan üç yüz gemiye gerekli olan kerestelerin Maraş dağlarından kesilmesi işine Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmişti. Karaman beylerbeyinin görevlendirilmesi ile ilgili bilgiler Malatya sancağına mutasarrıf olan Rışvanzade Mehmet Paşa'ya 5 Mart 1734 tarihinde bildirilmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 139. 1654).

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Hint ticaret yolu ve Basra Körfezi'ndeki egemenliğini güçlendirmek amacıyla

yürüttüğü lojistik organizasyonları, özelde ise Maraş bölgesinden temin edilen kerestelerin Basra ve Birecik tersanelerine ulaştırılması sürecini incelemiştir. Yapılan araştırma, Osmanlı merkezî otoritesinin uzak eyaletlerdeki doğal kaynakları etkin bir biçimde mobilize edebilme kabiliyetini ve bu kaynakları devletin askerî ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda nasıl seferber ettiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Maraş bölgesinden kesilen kerestelerin Fırat Nehri yoluyla Birecik üzerinden Basra'ya taşınması, dönemin ulaşım ve iletişim imkânları göz önüne alındığında oldukça karmaşık ve zorlu bir lojistik süreci temsil etmektedir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin ulaşım altyapısını nasıl geliştirdiğini ve farklı coğrafyalardaki kaynakları birbirine entegre etmekte gösterdiği yüksek idarî kapasiteyi göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Ayrıca, taşra bölgelerinde yaşayan yerel unsurların (timar sahipleri, beylerbeyleri, sancak beyleri) devletin büyük stratejilerine entegre edilmesi, Osmanlı taşra yönetiminin işleyiş dinamikleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Araştırmada tespit edildiği üzere, Maraş ormanları, özellikle gemi inşasında tercih edilen çam, meşe ve ceviz gibi dayanıklı ağaç türlerine sahip olması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. Osmanlı yönetimi, kereste kesimi ve nakliyesi sürecinde detaylı bir planlama yaparak marangoz ve mimar gibi uzmanları görevlendirmiş, kesilecek ağaçların türü ve miktarını belirlemiş, bu işlemler için gerekli finansmanı Halep Hazinesi gibi yerel mali kaynaklardan temin etmiştir. Bu durum, erken modern dönemde Osmanlı Devleti'nin kaynak yönetiminde gösterdiği esnekliği ve yerel imkanlardan nasıl istifade ettiğini göstermektedir.

Çalışmanın önemli bulgularından biri de, Maraş'tan kesilen kerestelerin sadece gemi yapımında değil, nehirlerde savunma amaçlı sed ve bent inşa edilmesi gibi çeşitli altyapı projelerinde de kullanılmasıdır. Bu durum, kereste gibi doğal kaynakların yalnızca

askeri değil, aynı zamanda sivil altyapının geliştirilmesinde de merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Böylece Osmanlı Devleti'nin doğal kaynak kullanımında çok yönlü bir strateji izlediği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, kereste temini ve nakliyesi sürecinde ortaya çıkan idarî sorunlar ve yerel aktörlerin kötüye kullanım örnekleri (örneğin, rüşvet ve halktan haksız yere para toplanması gibi) Osmanlı taşra yönetim sisteminin zaafalarını da gözler önüne sermektedir. Bu tür olaylar, merkezi otoritenin taşradaki uygulamaları tam anlamıyla denetlemekte zaman zaman yetersiz kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte, Divan-ı Hümayûn'un bu tür suistimaller karşısında müdahalede bulunarak ilgili kişileri cezalandırması, devletin meşruiyetini koruma ve halkın şikayetlerini dikkate alma yönündeki hassasiyetini yansıtmaktadır.

Araştırmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, kereste tedariki sürecinin dönemsel siyasi ve askerî gelişmelere son derece bağlı olduğudur. Özellikle serdar değişiklikleri, sefer hazırlıkları veya diplomatik gelişmeler kereste temin kararlarını doğrudan etkileyebilmiştir. Bu durum, Osmanlı devlet mekanizmasında lojistik kararların durağan değil, dinamik ve ihtiyaçlara göre şekillenen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Basra'da inşa edilen gemiler için kereste ihtiyacının zaman zaman Basra'dan temin edilememesi ve Maraş gibi uzak bölgelerden tedarik zorunluluğu, Osmanlı'nın Hindistan ticaret yolu üzerindeki stratejik hedeflerine ulaşabilmek için ne denli büyük lojistik operasyonlar yürütmek zorunda kaldığını göstermektedir.

Çalışmanın literatüre en önemli katkılarından biri, şimdiye kadar çoğunlukla büyük tersaneler ve deniz seferleri üzerinden ele alınan Osmanlı denizcilik tarihine taşradan bakmayı mümkün kılmasıdır. Maraş gibi bir iç bölgeden başlayan ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan kereste tedarik zincirinin incelenmesi, Osmanlı donanmasının sadece Akdeniz kıyılarıyla sınırlı bir organizasyon

olmadığını, iç bölgelerden başlayarak geniş bir coğrafyada örgütlendiğini göstermektedir. Böylece, Osmanlı denizcilik tarihi ve lojistik yapısına ilişkin daha bütüncül bir bakış açısı geliştirilmesine katkı sunulmaktadır.

Sonuç olarak, Maraş'tan kesilen kerestelerin Basra ve Birecik tersanelerine ulaştırılması süreci, Osmanlı Devleti'nin doğal kaynak yönetimi, taşra idaresi, lojistik organizasyonu ve askerî stratejileri hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu süreç, hem merkez-taşra ilişkilerinin hem de erken modern devletlerin doğal kaynaklara bağımlılıklarının somut bir örneğidir. Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıllarda Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ndeki etkinliğini sürdürebilmek için gösterdiği çabanın en somut göstergelerinden biri olan bu kereste nakliye organizasyonu, imparatorluğun küresel ölçekteki stratejik hedeflerine ulaşmasında taşra kaynaklarının ve taşra aktörlerinin oynadığı hayati rolü ortaya koymaktadır.

Bundan sonraki çalışmalar için, Osmanlı Devleti'nin diğer taşra bölgelerinden yapılan benzer lojistik faaliyetlerin karşılaştırmalı analizleri yapılarak, Osmanlı taşra yönetimi ve doğal kaynak seferberliği konularında daha geniş bir perspektif sunulabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. A. DVNS. MHM. d. 3. 463.

BOA. A. DVNS. MHM. d. 4. 849

BOA. A. DVNS. MHM. d. 12. 978

BOA. A. DVNS. MHM. d. 24. 725

BOA. A. DVNS. MHM. d. 27. 510

BOA. A. DVNS. MHM. d. 31. 707

BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 148

BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 149
BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 150
BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 225
BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 359
BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 360
BOA. A. DVNS. MHM. d. 32. 361.
BOA. A. DVNS. MHM. d. 34. 440
BOA. A. DVNS. MHM. d. 64. 350
BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2243
BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2244
BOA. A. DVNS. MHM. d. 111. 2261
BOA. AE. SMST. II. 116. 12627
BOA. A. DVNS. MHM. d. 139. 1654
BOA. C. BH. 50.2377.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Atalay, B. (2008). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (Y. Alparslan & S. Yakar, Ed.), Ukde.
- Batmaz, Ş. (2010). *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*. Hazine Yayınları.
- Bilge, M. L. (1992). Basra Körfezi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 114-117). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bostan, İ. (2003). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Türk Tarih Kurumu.
- Bostan, İ. (2007). *Osmanlılar ve Deniz*. Küre Yayınları.
- Bostan, İ. (2008). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* (3. bs). Kitap Yayınevi.

- Demirdöğen, F. (2023). *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra* [Doktora Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görür, M. (1998). Ortaçağ Sonrasında Birecik ve Çevresi. İçinde A. Durukan (Ed.), *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova, İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları* (ss. 44-57). T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Gürbüz, M. (2001). *Kahraman Maraş Merkez İlçenin Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*. Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Kılıç, S. K. (2014). 19.Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 319-336.
- Korkmaz, M. (2021). *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurşun, Z. (2018). Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 1-27. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502145>
- Özbaran, S. (2017). *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı* (6. bs). Kitap Yayınevi.
- Şahin, H. (2011). Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1057-1076.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (3. bs). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, H. (2017). *17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BÖLÜM 2

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI BELGELERİNDE YETİM HAKKININ İHLALİ¹

ÖMER BAYRAMOĞLU²

Giriş

Arapça kökenli yetim kelimesi sözlükte “yalnız, tek, eşsiz” anlamlarına gelmekte olup, babasını veya her iki ebeveynini kaybetmiş çocuğu ifade etmektedir (Devellioğlu, 2008: 1161). “Yütm” kökünden türeyen bu kelimenin çoğulu, “eytâm” ve “yetâmâ” şeklinde kullanılmaktadır. Sözlük anlamı bakımından babasını kaybeden küçük veya büyük herkes yetim olarak nitelendirilebilse de, fıkhi literatürde bu kavram buluş çağına ulaşmamış çocuklar için kullanıldığı görülmektedir. Çocuğun nafakasının temini, haklarının korunması ve yetiştirilmesinde babanın rolünün belirleyici olması sebebiyle yetimlik özellikle babaya nispet edilmiştir. Bununla birlikte, ebeveynden birinin kaybolması, çocuğu terk etmesi veya boşanma sonucu ondan

¹ Bu çalışma, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Belgelerinde Yetim Hakkının İhlali” başlıklı bildirinin Tarihten Günümüze Gençlik Forumu’nda sunulan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş tam metnidir.

² Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, bayramoglu063@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9817-3732.

uzaklaşması gibi durumlar neticesinde ortaya çıkan hükmi yetimliğin de bazı İslam toplumlarında yetim tanımı kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Sarı, 2013: 501).

Osmanlı belgelerinde yetimler için genellikle “sağır” ve “sağire” ifadeleri kullanılmıştır. Belgelerde yetimler, buluğa ve rüşde eriştiklerini ileri sürdükleri andan itibaren kendi adlarına beyanda bulunmaya başlamışlardır. Bu aşamadan önceki durumlarına atıf yapılırken, özellikle vasiden muhasebe alınması sürecinde, söz konusu dönem “sağirlik” olarak nitelendirilmiştir. Arşiv belgelerinde bu dönemin hangi yaşta sona erdiği açıkça belirtilmemekle birlikte, istisnai bazı kayıtlarda yetimlerin on altı ya da on yedi yaşına geldiklerini ifade ederek artık işlerini kendilerinin yürütebileceklerini beyan ettikleri görülmektedir (Berber, 2023: 89-90).

Yetimlerin belgelerdeki tanımlanışı, ebeveyn kaybı sonrasında çocuklarla ilgili ortaya çıkan temel sorunların anlaşılması açısından önemlidir. Nitekim ebeveynlerin ölüm veya boşanma yoluyla ayrılması, çocuklarla ilgili iki temel meseleyi gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki, çocukların vesayeti meselesidir. Babasını kaybeden çocuklar, doğal vasilerini de yitirmiş olmaktadır. Bu nedenle buluğa erinceye kadar haklarını koruyacak ve gerektiğinde onlar adına hukuki tasarruflarda bulunacak bir vasiye ihtiyaç duymaktadır. İkinci mesele ise yetim kalan çocukların bakım ve yetiştirilmesidir. Bu konu, İslam hukukunda “hıdane” başlığı altında düzenlenmiştir. Yetim çocuklara ilişkin sorunların önemli bir bölümü, bu iki husus etrafında şekillenmiştir. (Araz, 2013: 52).

İslam hukukunda yetime ait malların, çocuk buluş çağına erişinceye kadar vasi tarafından titizlikle korunması esastır. Ancak uygulamada, yetimin malının kendi malına katılarak kullanılması, daha değersiz mallarla değiştirilmesi veya iyilik ve menfaat gözetme iddiası altında bundan faydalanılması gibi durumlar yetim

hakkının ihlali anlamına gelmektedir. (Ertu, 2009: 147-148). Oysa yetim hakkı, insan hakları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti, kendi topraklarında yaşıyan yetimlerin haklarını din ve ırk ayrımı gözetmeksizin korumaya zen göstermekteydi. Bu yaklaşıma, Osmanlı hukuk dşıncesinin dayandığı İslam'ın temel kaynaklarında yetim haklarına verilen önemle doğrudan ilişkilidir. Bu anlayış çerçevesinde Osmanlı hukukunda yetimlerin hakları özel bir koruma altında ele alınmıştır. Yetim hakkının ihlali halinde devletin müdahalesi meşru görülmüş ve şikâyet yoluyla bu tür ihlallerin giderilmesi amaçlanmıştır (Şimşek, 2021: 91-105).

Bu çalışmada arşiv belgelerine yansıyan örnekler üzerinden yetim mallarının korunmasına yönelik uygulamalar ele alınmıştır. Özellikle vesayet kurumunun işleyişı, vasilerin görev ve sorumlulukları ile bu görevlerin uygulamada nasıl yerine getirildiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca yetim mallarının idaresinde kadı ve nazır gibi görevlilerin üstlendikleri denetim görevleri de incelenmiştir. Örnekler, bazı vasilerin yetimlerin haklarını korumak için çaba gösterdiklerini, onların adına alacaklarını tahsil etmeye çalıştıklarını ve mallarını muhafaza etmeye gayret ettiklerini göstermektedir. Ancak bazı vasilerin görevlerini kötüye kullanarak yetim mallarını zimmetlerine geçirdikleri veya bu mallara haksız şekilde müdahale ettikleri durumlar da görülmektedir. Ayrıca yetimlerin miraslarına zaman zaman akrabalar veya dışarıdan bazı kimseler tarafından da müdahale edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumlarda mağdur olan yetimler veya onların adına hareket eden kişiler şikâyet yoluna başvurmuş ve mesele merkez tarafından ele alınmıştır. Belgelerde yer alan kayıtlar, Osmanlı toplumunda yetim mallarına yönelik ihlalleri ve hak arama süreçlerini anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Vasilerin görevden alınması, yeni vasilerin tayin edilmesi ve malların sahiplerine teslim edilmesi gibi uygulamalar bu kayıtlar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Bu yönüyle alışma, Osmanlı toplumunda yetimlerin mallarının nasıl

korunduğu, ortaya çıkan sorunların nasıl çözüldüğü ve hukuki mekanizmaların bu süreçte nasıl işlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Osmanlı’da Yetimlerin Himayesi

Yetim ve öksüz çocuklar, kendilerini koruyup savunacak ebeveynlerden mahrum oldukları için sosyal hayatta daha savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mallar söz konusu olduğunda ise yaşları ve tecrübe eksiklikleri nedeniyle bu malları yönetmede başkalarının desteğine ihtiyaç duyarlar. Bu durum, yetim mallarının kötüye kullanılmasına zemin hazırlayabilmektedir (Kızıldağ, 2020: 236). Ancak Kur’an’da bu tür davranışlar açıkça yasaklanmış, yetim malına karşı son derece dikkatli ve ihtiyatlı olunması emredilmiştir. Yetim malının sadece onun menfaati doğrultusunda değerlendirilmesi ve zamanı geldiğinde eksiksiz biçimde sahibine teslim edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Ertuç, 2009: 147-148).

İslam tarihi boyunca İslam devletleri ve toplumları, yetimleri himaye etmek amacıyla çeşitli müesseseler tesis etmişlerdir. Yetimlerin korunması, haklarının gözetilmesi ve mallarının muhafazası konusunda alınan tedbirler, İslam hukukunun temel ilkeleri arasında yer almıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin, yetimlere yönelik koruyucu ve himayeci uygulamaları kurumsallaştırarak örnek bir yapı ortaya koyduğu söylenebilir (Turgut, 2024: 242). Nitekim Osmanlı Devleti’nde yetimlerin korunup kollandığına dair çok sayıda belge ve kayıt, günümüze ulaşan arşiv malzemeleri içerisinde yer almaktadır. Bu belgeler, Osmanlı toplumunun yetimlere dair uygulamaları önceki İslam toplumlarından devraldığını, ancak bu uygulamaları geliştirerek daha sistemli hale getirdiğini göstermektedir (Özcan, 2006: 104).

Osmanlı Devleti'nde yetim hakları, İslam hukukunun öngördüğü esaslar çerçevesinde korunmuştur. Fıkıh metinlerinde miras taksimi, yetim çocukların mali hakları ve bu malların korunmasına ilişkin hükümler ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Yetimlerin bakımı ve terbiyesi de toplumsal bir sorumluluk olarak görülmüştür. Bu görev öncelikle akrabalara, ardından gönüllü Müslümanlara ve nihayetinde devlete veya devletin belirlediği kişi ve kurumlara yüklenmiştir. (Kızıldağ Palta, 2024: 15-16). Özellikle velayet ve vasilik müesseseleri ile vasiyetler yoluyla yetimlerin haklarının korunmasına yönelik prensiplerin etkin bir biçimde işletildiği, arşiv kayıtlarında açıkça görülmektedir (Özcan, 2006: 104).

Yetimlerin korunmasına yönelik olarak Osmanlı Devleti, bu sosyal gerekliliği karşılayan müstakil müesseseler teşkil etmiş ve yetim haklarının ihlal edilmesini önlemeye çalışmıştır. Bu müesseseler arasında, yetimlerin şahsı ve mallarıyla ilgili meseleleri düzenleyen vasilik uygulaması önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti, yetim ve kimsesiz kalan çocukların korunması, aile terbiyesi almaları ve geleceklerinin güvence altına alınması amacıyla şer'î mahkemeler aracılığıyla vasilik müessesesini oluşturmuştur. Vasiler, yetimlere ait malların hukuki çerçevede korunmasından sorumlu olmuş ve çoğunlukla yetimin yakın akrabaları arasından seçilmiştir. Vasi tayinleri mahkeme kararıyla, yerel yöneticiler veya tanınmış kişilerin şahitliğinde yapılmıştır. Böylece devlet, yetimlerin haklarını korumayı ve onları her türlü suistimale karşı güvence altına almayı amaçlamıştır (Öntuğ & Erdoğan: 365-366).

Yetimlerin korunmasında vakıf kurumu da önemli bir rol üstlenmiştir. Hayır amacıyla kurulan bu yapılar arasında, yetim ve kimsesizlere yönelik vakıflar dikkat çekmiştir. Yetimlere yönelik vakıflar aracılığıyla yapılan hizmetler arasında yetimlerin beslenmesi, giydirilmesi, eğitimlerinin desteklenmesi ve günlük

ihtiyaçlarını karşılamaya y6nelik maddi yardımlar yer almaktadır (Yıldız, 2024: 26). 6zellikle mahalle ve k6ylerde faaliyet g6steren avarız vakıfları, esnaf kesimine y6nelik oluşturulan esnaf sandıkları ve yeniçerilere y6nelik orta sandıkları yetimlere y6nelik destek sağlayan başlıca 6rnekler arasındadır. Bu kuruluşlar, yetimlerin g6nl6k ihtiyaçlarının yanı sıra barınma ve eğitimlerine de katkıda bulunmuştur (6zcan, 2003: 80-85).

Avarız vakıflarında toplanan gelirler vasıtasıyla yetim ocuklar, Osmanlı Devleti'nde hukuki koruma altına alınmış ve ailesini kaybeden bu çocukların kendi hallerine bırakılmaması amaçlanmıştır. Annesini, babasını veya her ikisini kaybeden çocukların g6venli bir ortamda yetişmeleri sağlanmış, çevrelerindeki kişiler ve bazı durumlarda akrabaları tarafından istismar edilmelerinin 6n6ne geçilmeye çalışılmıştır (6ntuğ & Erdoğan: 365). Eytam sandıkları ise vefat eden ebeveynlerden yetimlere kalan malların zayi edilmeden korunmasını ve yetimler hukuken tasarruf ehliyetine sahip olduklarında kendilerine teslim edilmesini amaçlayan bir uygulamadır. Başlangıçta bireysel d6zeyde y6r6t6len bu uygulama, zamanla kurumsallaşarak devletin g6zetimi altında işletilen bir fon niteliği kazanmıştır (6zcan, 2006: 106).

Yetimlerin haklarının korunmasına katkı sağlayan kurumlardan biri de Ahilik teşkilatıdır. 13. y6zyılda Anadolu'da ortaya çıkan bu esnaf ve sanatk6r birliği, gençlerin topluma kazandırılmasını ve meslek sahibi olmalarını amaçlamıştır. Ahilik sistemi içinde kurulan yamak-çırak-kalfa-usta ilişkisi sayesinde yetim çocuklar hem bir meslek 6ėrenmiř hem de ahlaki değerlerle yetiştirilmiştir. Ayrıca mesleki t6renlerde yapılan ahitlerde yetim hakkına saygı g6sterilmesi 6zellikle vurgulanmış, b6ylece Ahilik sadece meslek 6ėretimi değil sosyal sorumluluk bilincinin kazandırıldığı bir kurum olarak işlev g6rm6řt6r (şimşek, 2021: 94).

Bu müesseseler aracılığıyla Osmanlı Devleti, yetimlerin hem şahsi hem de mali haklarını koruma altına almıştır. Vasilik, vakıflar ve eytam sandıklarının yanı sıra ahilik teşkilatı da yetimlerin gözetilmesine ve toplumsal hayata kazandırılmasına katkı sağlamıştır. Böylece devlet ve toplum iş birliği içinde, yetimlerin sahipsiz kalmasının ve hak kaybına uğramasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yetim Mallarının İdaresi ve Denetimi

Ailesini kaybederek korunma ve himayeye muhtaç hale gelen çocuklar, geçmişten günümüze önemli bir toplumsal olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Yetim nüfusunun artışı, savaş, kıtlık, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi demografik yapıyı etkileyen faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Bu tür kriz dönemlerinde çocuk nüfusu azalırken yetim kalan çocukların sayısı artmıştır. Ayrıca salgın boyutuna ulaşmasa da hastalıklar, yetersiz tedavi imkânları ve açlık ile sefalet gibi ağır yaşam koşulları, kimsesiz çocukların hemen her dönemde toplumda görünür olmasına sebep olmuştur (Bozkurt, 2012: 70).

Ailenin dağılmasıyla ortada kalan küçük yaştaki çocukların korunması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekli hale gelmiştir. Reşit olmayan ve kendi geçimini sağlayamayan bu çocukların yaşamlarını sürdürebilmeleri için nafakalarının temin edilmesi önem taşımıştır. Anne ve babasından birini ya da her ikisini kaybeden yetimlere miras kalabilmekle birlikte, yaşlarının küçük olması nedeniyle bu malları sağlıklı biçimde yönetmeleri mümkün olmamıştır. Bu nedenle yetimlerin hem şahsi hem de mali haklarının korunması için çeşitli kişi ve kurumların devreye girmesini zorunlu kılmıştır (Metli, 2018: 61).

Yetimlerin korunmasına yönelik en temel hukuki mekanizmalardan biri, vesayet kurumudur. Vesayet, bir kişinin ölümünden sonra bazı işlerinin yerine getirilmesi veya mallarının

idare edilmesi için bir veya birden fazla kişiyi görevlendirmesi anlamına gelmektedir (Akgündüz, 1986: 249). Başka bir ifadeyle vesayet, karar verme ehliyeti bulunmayan bir kimsenin malını koruma, işletme ve idare etme yetkisinin bir başkasına tanınmasıdır (Bardakoğlu, 2013: 66). Bu görevi yerine getiren kimseler, vasi olarak adlandırılmıştır. Ebeveynlerden birinin veya her ikisinin vefatı halinde, buluşa ermemiş çocuklara intikal eden malvarlığının korunması ve işletilmesi vasi tarafından yürütülmüştür. Vasi, yetimin malını muhafaza etmek, akla ve menfaate en uygun şekilde değerlendirmek ve elde edilen gelirden çocuğun ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Vesayet süresi boyunca vasi, çocuğun malını yönetme hakkına sahip olmakla birlikte, bu yetki aynı zamanda bir sorumluluk niteliği taşımaktadır (Ertuç, 2009: 147; Canbakal, 2009: 186).

Ebeveynin vefatı sonrasında küçük yaştaki çocuklara vasi tayini, belirli bir usul çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Vasi tayini, kişinin bu görevi sözlü olarak kabul etmesi veya kabul ettiğini gösteren bir davranışta bulunmasıyla geçerli olmuştur. Bu andan itibaren vesayet başlamış sayılmaktadır (Bardakoğlu, 2013: 67). Vesayet görevi; eşe, anneye, diğer kadın akrabalara, mirasçılardan birine veya aile dışından uygun görülen bir kimseye verilebilmiştir (Akgündüz, 1986: 250). Bununla birlikte uygulamada öncelik, çocuğun yakın akrabalarına verilmiş, onların ehil görülmesi halinde vesayet görevi kendilerine tevdi edilmiştir. Zira Ayntab'da Cabi Mahallesi'nde vefat eden Emir Ali ibn Dede Mehmed'in sagir oğulları İbrahim ve Ali'ye vasi tayin edilirken, öncelik amcaları Sarı Mehmed'e verilmiştir. Mahalle halkının beyanıyla onun bu göreve "enfa' ve evlâ" olduğu sabit görülmüştür. Bununla birlikte, vasiliğin sadece hakim tarafından tayin edilmesi yeterli olmayıp, tayin edilen kişinin görevi kabul etmesi de gerekmektedir. Belge açıkça, Sarı Mehmed'in "vesayet-i merkûmeyi kabul ve merasimini edâya müteahhid" olduktan sonra vasilik görevini üstlendiğini

belirtmektedir. Bu ifade, vesayetın rıza ve taahhüt temelinde yürütüldüğünü, vasiinin görevi bilinçli şekilde kabul ederek sorumluluklarını yerine getirmeyi üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu kayıтта, vasi tayininin tek taraflı bir atama olmadığı, kabul ve yükümlülük beyanıyla tamamlanan bir işlem olduğu görülmektedir (GŞS, nr. 98: 64-65, b/80).

Vesayet görevi, hem yetimin malını korumayı hem de onu hukuki işlemlerde temsil etmeyi ve bakımını üstlenmeyi içerdii için bu görevi yapacak kişinin belirli özelliklere sahip olması gerekir. Vasiinin ergin ve akıl sağığı yerinde olması, özgür bulunması ve vesayet görevini yerine getirebilecek ehliyete sahip olması şarttır. Bunun yanında güvenilir, dindar ve sorumluluk sahibi bir kişi olması da aranmaktadır (Muşmal & Gürbüz, 2018: 209). Vaside aranan niteliklerin önemi, uygulamada da görülmektedir. Örneğin resmi bir hükümdede, yetimlerin malını kötüye kullanan vasiinin görevinden alınarak yerine *mütedeyyin* (dindar) ve *müstakim* (doğru) kişinin atanması istenmiştir. Bu durum, vaside güvenilirlik ve dürüstlük gibi özelliklerin ne kadar hayati olduğunu göstermektedir (BOA, A.DVNS.MHM.d. 95: h. 374).

Kişinin haklarını kullanabilmesi için kendi lehine ve aleyhine olan durumları ayırt edebilmesi gerekir. Ancak çocukluk döneminde bu ayırt etme gücü henüz tam olarak gelişmemiştir. Bu nedenle çocuk, bu dönemde hem kişisel haklarını hem de malvarlığını kendi başına koruyup yönetebilecek durumda değildir (Özkan, 2021: 145). Bu yüzden yetimin malı ona ancak yeterli olgunluğa ulaştığında teslim edilebilir. Nitekim malını doğru şekilde kullanabilecek seviyeye gelmesi beklenir. Amaç, malı teslim anına kadar korumak ve zamanı geldiğinde sahibine vermektir. Dolayısıyla teslimde acele edilmez, erken teslim edilmesi halinde malın zarar görmesi veya kötü niyetli kişilerce istismar edilmesi mümkündür. Ancak kişi gerekli olgunluğa

ulaştıktan sonra malın teslimini geciktirmek de doğru değildir. Esas olan, uygun zamanı gözeterek malın güvenli biçimde sahibine teslim edilmesidir (Ertu, 2009: 132).

Suiistimali önlemek için vasinin, çocuğun malından borç alması ya da çocuğun malını kendi borcuna karşılık rehin göstermesi kurallara bağlanmıştır. ocuk büyüdüğünde, vasi borcunu ödememişse bu mal üzerinde hak iddia edemezdi. Vasi, ocuğun malını değerinin altında olmamak şartıyla satın alabilir, kendi malını da değerinin üstünde olmamak kaydıyla çocuğa satabilirdi. Bu sınırlamalar dışında vasi, çocuğun malını yönetme konusunda genel olarak serbest bırakılmıştır (Canbakal, 2009: 186-187). Vasinin, yetimin malını artırmak amacıyla ticaret yapması ve ticaret sırasında rehin alıp vermesi de uygun görülmüştür. Bu uygulamanın dayanağı, rehin ve ticaretin yetimin malını koruma ve değerlendirmede gerekli ve en uygun yollar olarak kabul edilmesidir (zkan, 2021: 170).

Vasinin görevini doğru şekilde yapıp yapmadığını kontrol etmek amacıyla mahkeme tarafından bir nazır da atanmaktaydı. Nitekim bazı belgelerde, anne veya babası ölen çocuklara vasi tayin edilirken, vasiyi denetlemek üzere ayrıca bir nazır görevlendirildiği de görülmektedir. Bu uygulamaya örnek olarak bir belgede, seferde şehit olan Ahmed'in yetimlerine Oruç adlı bir yeniçerinin vasi tayin edildiği, Müderris Mevlana Mennan'ın ise nazır olarak görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu kayıt, hem vasi tayinini hem de vasiyi denetlemek üzere ayrıca bir nazır atandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. şüphesiz bu uygulama, yetimin malını korumak için alınan bir lemdir (BOA, A.DVNS.MHM.d. 78: h. 1375). Her ne kadar vasi ile birlikte bir nazır tayin edilse de, malların idaresi ve korunmasında asıl sorumluluk vasiye aittir. Ancak vasi, nazırı bilgilendirip onun görüşünü almadan yetime ait mallar üzerinde tasarrufta bulunamazdı (Akgündüz, 1986: 252). Bu

durum, malvarlığının denetimli bir şekilde yönetilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Yetim malının korunmasında son ve belirleyici merci kadıdır. Kadı ve emri altındaki görevliler, vesayet uygulamasının düzenli biçimde işlemesini sağlayan ve gerektiğinde müdahale eden otorite konumundadır. Kadı, vasi tayini ve vasiyetin tescili, murisin borç ve alacaklarının belirlenmesi, vasinin hesaplarının denetlenmesi, akrabaların taleplerinin değerlendirilmesi, yetimin nafakası için maldan harcama izni verilmesi ve yetimliğin sona erdiğinin kayda geçirilmesi gibi konularda hem karar verici hem de denetleyici bir rol üstlenmiştir. Ayrıca kadının tuttuğu şer‘iyye sicilleri, yetim mallarının idaresine dair süreci takip etmeye imkân veren temel kaynaklardır (Berber, 2023: 82).

Yetim Haklarına Yönelik Örnek Müdahaleler ve İhlaller

Belgeler, bazı vasilerin çocuklar adına dava açtıklarını, miraslarını korumak için çaba gösterdiklerini ve yetimlere ait alacakları tahsil etmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, tüm vasilerin aynı derecede dürüst davranmadığı da görülmektedir. Nitekim bazı vasiler, yetimlerin mallarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak görevlerini kötüye kullanabilmiştir. Bu tür davranışlar belgelerde zaman zaman “hıyanet” olarak nitelendirilerek sert biçimde eleştirilmiştir. (Araz, 2013: 66). Saraybosna’ya bağlı bir köyde yaşayan küçük yaştaki Abdulmümin’e, Foça’da ölen babasından kalan malların korunması için amcasının oğlu Ömer Beşe vasi olarak tayin edilmiştir. Ancak vasinin görevini kötüye kullandığı ve “hıyanet”inin ortaya çıktığı şer‘i makamlarca tespit edilince vesayetten azledilmiştir. Bunun üzerine güvenilir ve ehil olduğu belirlenen annesi Rahime Hatun yeni vasi olarak atanmış, o da vesayet görevini usulüne uygun şekilde yerine getirmeyi taahhüt etmiştir (SSS, nr. 23: 92).

Vesayet yetkisi, çocuğun şahsının veya mallarının iyi yönetilememesi, yetkinin kötüye kullanılması veya görev sahibinin kusurlu davranışları gibi sebeplerle kaldırılabilir. Bu durumda kadı, gerekli gördüğünde tayin ettiği vasiyi görevden alma yetkisine sahiptir ve yetkiyi mevcut vasiden alarak güvenilir ve ehil bir başka kişiye devreder. Özellikle çocuğun mallarının kötü idare edilmesi veya zarar görme ihtimalinin ortaya çıkması halinde, vesayet yetkisinin kaldırılması ve yeni bir sorumlunun atanması kadının yetkisi dâhilindedir (Özkan, 2021: 149-150).

Uygulamada, her zaman bu esaslara uygun hareket edilmediği, kimi durumlarda bazı kadıların ve yerel görevlilerin görevini kötüye kullanan vasileri koruyarak hakkın yerine getirilmesini zorlaştırdığı da görülmektedir. Bergama’da yaşayan Marziye Hatun, eşi İbrahim’in vefatından sonra küçük yaştaki dört çocuğunun vasisi olan Hacı Ahmed’in yetimlere ait dokuz kese akçeyi zimmetine geçirdiğini bildirmiştir. Malların şer’i muhasebesinin yapılması istenmiştir. Ancak Bergama kadısı ve müftüsünün himayesi ile rüşvet ve engellemeler nedeniyle hakkın icrası mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Hacı Ahmed’in Bursa’ya getirilerek yargılanması, yetim mallarının ortaya çıkarılması ve adaletin sağlanması için emir verilmiştir. Ayrıca süreci engellediği belirtilen müftünün de sürgün edilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d. 116: h. 464).

Yetimlerin haklarına yönelik ihlaller, vesayet altında iken her zaman ortaya çıkmayabilir. Ancak baliğ ve reşit olduklarında, kadı ve şahitler huzurunda mallarını vasilerden teslim almaları ve tutulan muhasebe kayıtlarını incelemeleriyle durumun anlaşılması mümkündür. Yani yetimlik süresi sona eren kişiler, baliğ olmaları ve rüştlarına erişmeleriyle haklarını talep edebilmektedirler. Yetimin rüştüne erişmesinin ardından eksik aldığı malların tazmini veya mallarının tamamının kendisine verilmesine ilişkin kayıtlar bu duruma örnek teşkil etmektedir (Muşmal & Gürbüz, 2018: 218-

219). Nitekim Edirne'de yaşayan Mehmed adlı kişi, babasının vefatı üzerine miras kalan mülkünün, küçük yaşta olduğu dönemde vasisi İshak tarafından yine Edirne'de oturan Mehmed adlı başka bir şahsa şer'î hükümlere aykırı biçimde satıldığını bildirmektedir. Mehmed, reşit olup dava ehliyetine kavuştuktan sonra söz konusu mülkü geri almak istemiş, ancak karşı taraf *te'allül* (bahane) göstermiştir. Şeyhülislamdan alınan fetva doğrultusunda, davasının şer'î kurallara göre görülüp mülkün kendisine iadesi talep edilmiştir (BOA, A{DVNS.ŞKT.d. 128: h. 95).

Vasilerin, kadı ve nazır tarafından denetlenmeleri, vesayet altındaki malların hakkaniyetli bir şekilde tasarruf ve muhafaza edilmesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Ancak kimi belgeler, her kadı ve nazırın aynı titizlik ve iyi niyetle hareket etmediğini, bazılarının kendi çıkarları doğrultusunda yetim mallarının yönetiminde ihmal veya kötü niyet sergileyebildiğini de göstermektedir. İşte bu durum, yine belgelerdeki özetler aracılığıyla ortaya konacak örneklerle izah edilecektir. Örneğin Ayşe Hatun, babasının vefatı sırasında küçük yaşta olması nedeniyle mirasından kalan mal ve erzak Lefkoşa kadısı tarafından alınmış ve idare edilmiştir. Fakat Ayşe Hatun'un 66 akçe kuruşluk hakkı talep edildiğinde kadı tarafından ödenmemiştir. Bunun üzerine söz konusu meblağın kendisine verilmesi amacıyla kadıya emir gönderilmiştir. (BOA, A{DVNS.ŞKT.d. 1: h. 413).

Başka bir kayıтта, Galata kazasının Alacamescid mahallesinden Kapıcızade Hacı Ahmed Bey'in küçük çocukları Mehmed, Rukiye ve Hadice'nin mallarına, nazırları Emine Hatun'un kasıtlı olarak zarar verdiği şer'en sabit görülmüştür. Bu sebeple Emine Hatun'un nezaret görevinden azledilmesine ve yetimlerin malvarlığının korunmasına yönelik şer'î hükümlere uygun biçimde hareket edilmesi emredilmiştir (BOA, A{DVNS.ŞKT.d. 7, h. 130). Takip eden kayıtlarda söz konusu azil talebi doğrultusunda, Emine Hatun'un nezaretten alındığı ve yerine

Hüseyin adlı bir şahsın yeni nazır olarak atandığı görülmektedir. Bu işlemin ardından yetimlerin mallarına yalnızca yetkili kişilerin müdahale edebileceği hükme bağlanmıştır (BOA, A{DVNS.ŞKT.d. 7: h. 135).

Bazı belgeler de vasi ve nazırın birlikte hareket ederek yetim mallarını kötüye kullandıkları durumları ve bunun sonucunda şer‘i makamlarca azledilmelerini göstermektedir. Balıkesir kadısına gönderilen bir hükümde, Mustafa adlı bir şahsın vefatı sonrasında geride bıraktığı malvarlığının küçük yaştaki çocuklarına intikal ettiği belirtilmektedir. Ancak çocukların vasisi Şeyhi ile nazırın, yetimlerin malını kötüye kullandıkları ve haksız kazanç sağladıkları iddia edilmiştir. Bu nedenle söz konusu kişilerin vesayet ve nezaret görevlerinden alınmaları ve yerlerine akrabalar arasından dindar ve dürüst kimselerin vasi ve nazır olarak atanması talep edilmiştir. Hükümde, durumun şer‘i incelemeye tabi tutulması ve ihanetleri sabit olursa görevden uzaklaştırılarak uygun kişilerin tayin edilmesi emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d. 95: h. 374).

Bütün vasilerin görevlerini kötüye kullandığı söylenemez. Bazı örneklerde vasilerin, yetimlerin haklarını korumak amacıyla aktif biçimde girişimde bulundukları ve yetimlere ait alacakların tahsili için resmi makamlara başvurarak hukuki süreci takip ettikleri görülmektedir. Zira vefat eden Kapudan Amar Ali Paşa’nın yetimlerinin vasisi, paşaya ait gemide ortaklığı bulunan Muammer Paşazade Ahmed’in, kassam defterine göre yetimlere ödemesi gereken üç yük 30.000 akçenin yalnız bir yükünü verdiğini, geri kalan 230.000 akçeyi ise ödemeyerek geciktirdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Ahmed İstanbul’a geldiğinde, zimmetinde kalan yetim malının şer‘i belgeye göre tahsil edilmesi, ödemezse hapsedilerek borcu tamamen ödeyinceye kadar serbest bırakılmaması için Kapudan Paşa ve İstanbul kadısına hüküm gönderilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d. 111: h. 2426).

Küçük yaştaki çocuklara ait paralara, bazı akrabaları tarafından haksız şekilde el konulduğu durumlara rastlanmaktadır. Erzincan kadısına gönderilen bir hükümde, vefat eden İsmail'in küçük yaştaki çocukları Hatice ve Rabia'nın vasileri durumunda olan kişiler, çocuklara babalarından intikal eden bin akçeyi amcaları Zülfikar'ın haksız şekilde alıp elinde tuttuğunu ve zulüm ettiğini bildirmişlerdir. Bu nedenle, söz konusu meblağın kendilerine verilmesi ve haksızlığın giderilmesi hususunda gerekli ihzarın yapılması emredilmiştir (BOA, A.{DVNS.ŞKT.d. 4: h. 59).

Bazı durumlarda akrabaların vasilik iddiasında bulunarak yetim malları üzerinde tasarrufta bulundukları ve çocukların küçük yaşta olmalarını gerekçe göstererek mirasın teslimini geciktirdikleri görülmektedir. Nitekim Tokat'ta yaşayan Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmed, babaları Hacı Salih'in vefatının ardından kendilerine intikal eden mirasın, küçük yaşta olmalarını gerekçe göstererek vasilik iddiasında bulunan kardeşleri Seyyid Hasan ile amcaları Seyyid İbrahim tarafından kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Reşit olduktan sonra babalarından kalan beş kese akçelik hisselerini talep etmişlerdir. Ancak söz konusu kişiler çeşitli bahanelerle ödemedi kaçınarak hak arama sürecini engellemeye çalışmıştır. Bunun üzerine mesele şer'i olarak incelenmiş, miras paylarının geciktirilmeksizin kendilerine teslim edilmesi ve hakkın icrası için Sivas Valisi'ne emir gönderilmiştir (BOA, A.{DVNS.AHK.SS.d. 15: 43/2).

Yetim mallarının sorumlu kişiler tarafından geciktirilmesi veya verilmemesi durumunda merkezi idare devreye girerek yerel görevlilere gerekli emirleri göndermiştir. Bu hüküm de yetim hakkının korunmasına yönelik müdahalelerden birini göstermektedir. Edirne kadısına ve bostancıbaşısına gönderilen hükümde, Mehmed adlı kişinin vasisi olduğu Mustafa isimli yetimin miras parasından sorumlu Abdülgani adlı şahsın üzerinde 815 kuruş bulunduğu, ancak yaklaşık bir buçuk yıldır bu parayı

teslim etmediği ve haksızlık yaptığı bildirilmiştir. Bunun üzerine, mevcut belgeye göre meselenin şer‘i şekilde incelenmesi, yetimin alacağının tahsil edilmesi ve hakkının kendisine verilmesi emredilmiştir (BOA, A.{DVNS.ŞKT.d. 1: h. 45).

Yetimlere ait malların haksız şekilde ele geçirilmesinde, zaman zaman borç iddiaları ve kefalet ilişkileri gerekçe olarak ileri sürülmüştür. Özellikle borçlu bulunduğu yönündeki isnatlar, miras mallarının alıkonulmasına dayanak yapılabilmektedir. Kemah kazasından Seyyid Halil, vasisi olduğu Hasan ve Hüseyin adlı yetimler adına şikâyetçi olmuştur. Yetimlerin babaları Hüseyin Bey'den miras kalan ev, eşya ve tarla, Kemah Kalesi müstahfızlarından Hacı Mehmed tarafından haksız yere zapt edilmiştir. Mahkemeye başvurulduğunda Hacı Mehmed, çocukların babasının Tercan Beyi Ahmed'e kefaleti sebebiyle 180 kuruş alacağı olduğunu iddia ederek malları bu sebeple zapt ettiğini söylemiş, ancak bu iddiasını ispatlayamamıştır. Mahkeme yetimler lehine karar verip Seyyid Halil'e teslim belgesi vermişken, Hacı Mehmed karara uymayarak yetimlere haksızlık etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Seyyid Halil, ellerindeki belge gereğince yetimlerin mallarının teslimini talep etmiştir (BOA, A.{DVNS.AHK.ER.d. 1: 275/1137).

Yetimlere ait miras mallarının, çocukların küçük yaşta olmalarından yararlanılarak izinsiz şekilde satılması da karşılaşılan sorunlardan biridir. Özellikle ortak mülkiyetlerde, yetimlerin rızası olmaksızın yapılan satış işlemleri ilerleyen dönemde hukuki ihtilaflara sebep olmuştur. Bu tür durumlarda, yetimler reşit olduktan sonra satışın geçersizliğini ileri sürerek miras hisselerini geri talep edebilmişlerdir. Rukiyye ve Ayşe adlı iki kız kardeş, İstanbul'da Süleymaniye yakınlarında bulunan Samanveren Mahallesi'ndeki bir mülk bahçeye başka bir kişiyle ortak olarak tasarruf ettiklerini, ancak ortaklarının bahçedeki kendi hissesini üçüncü bir şahsa satarken, kendileri küçük yaşta oldukları halde

onların hisselerini de izinsiz ve yetkisiz biçimde sattığını belirtmişlerdir. Reşit olup tasarruf ehliyetini kazandıktan sonra söz konusu bahçedeki hisselerini geri almak istediklerinde, bahçeyi elinde bulunduran kişinin bunu mülkü olduğunu ileri sürerek iade etmekten kaçındığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine, iddialarını destekleyen şeyhülislam fetvasına dayanarak, meselenin şer‘i usullere göre görülmesi ve haklarının iade edilmesi talebiyle hüküm yazılmıştır. (BOA, A. {DVNSSŞKT.d. 14: h. 578})

Sonuç

Osmanlı taşrasında yetimlerin korunması ve mallarının muhafazası, hem hukuki hem de idari açıdan önem verilen bir mesele olmuştur. Belgelere yansıyan kayıtlar, yetimlerin yalnızca aile çevresi içinde değil, devletin denetimi altında korunduğunu göstermektedir. Yetimlerin hak kaybına uğramasını önlemek amacıyla vasi, nazır ve kadı gibi görevliler sorumluluk üstlenmiş, özellikle miras mallarının korunması ve doğru şekilde idare edilmesi hedeflenmiştir.

İncelenen örnekler, vesayet uygulamasının temel amacının yetim mallarını korumak ve çocuklar reşit oluncaya kadar haklarını güvence altında tutmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı olaylarda vasilerin yetimler adına alacakları takip ettiği, haksız şekilde alınan malların geri verilmesini talep ettiği ve yetimlerin menfaatini gözeterek hareket ettiği görülmektedir. Bu durum, vesayetin sadece resmi bir görev değil, aynı zamanda sorumluluk gerektiren bir görev olarak algılandığını göstermektedir.

Bununla birlikte uygulamada her zaman aynı hassasiyetin gösterilmediği de anlaşılmaktadır. Bazı vasilerin yetim mallarını kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları, ödemeleri geciktirdikleri veya malları teslim etmekten kaçındıkları görülmektedir. Daha dikkat çekici olan ise kimi zaman denetim görevinde bulunan kadı ve nazırların da görevlerini gerektiği gibi

yerine getirmemesi veya ihlallere engel olmamasıdır. Ancak şikâyet yolunun açık olması, bu aksaklıkların tamamen kalıcı hale gelmesini engellemiştir. Merkeze yapılan başvurular sonucunda yeniden inceleme emredildiği, haksızlık yapan kişilerin görevden alındığı ve yetim mallarının iadesinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Böylece merkezi otorite, yerelde ortaya çıkan sorunlara müdahale ederek adaletin yeniden tesis edilmesini amaçlamıştır.

Örnekler ayrıca, hak arama sürecinin yalnızca çocukluk dönemine bağlı kalmadığını da göstermektedir. Küçük yaşta haklarını koruyamayan kişiler, reşit olduktan sonra mahkemeye başvurarak miras paylarını talep edebilmiş ve geçmişte yaşanan haksızlıkların giderilmesini isteyebilmiştir. Sonuç olarak, yetimlerin korunmasına yönelik güçlü bir hukuki düzen ve denetim anlayışı bulunmakla birlikte, uygulamada kişilere bağlı sorunlar da ortaya çıkabilmiştir. Buna rağmen şikâyet mekanizmasının işlerliği ve merkezi müdahale imkânı, yetim haklarının tamamen ihmal edilmesini önlemiş ve adalet arayışının devamlılığını sağlamıştır. Bu yönüyle kayıtlar, Osmanlı toplumunda yetimlerin haklarının korunmasına yönelik hem koruyucu hem de denetleyici bir sistemin varlığını açık biçimde göstermektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Şer'iyye Sicilleri

SŞS, nr. 23/92.

GŞS, nr. 98/64-65.

Bab-ı Asafi-Atik Şikâyet Defterleri

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 1/413.

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 1/45.

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 4/59.

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 7/130.

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 7/135.

BOA, A. {DVNS.ŞKT.d. 14/578.

BOA, A {DVNS.ŞKT.d. 128/95.

Bab-ı Asafi-Ahkâm Defterleri

BOA, A. {DVNS.AHK.ER.d. 1/1137.

BOA, A. {DVNS.AHK.SS.d. 15/43-2.

Bab-ı Asafi-Mühimme Defterleri

BOA, A. {DVNS.MHM. d. 78/1375.

BOA, A. {DVNS.MHM. d. 95/374.

BOA, A. {DVNS.MHM.d. 95/374.

BOA, A. {DVNS.MHM.d. 111/2426.

BOA, A. {DVNS.MHM.d. 116/464.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Araz, Y. (2013). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi.

Bardakoğlu, A. (1986). Vesayet. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 66-70). Türkiye Diyanet Vakfı.

Berber, M. A. (2023). *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozkurt, F. (2012). Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(03), 69-90.
<https://izlik.org/JA25XE52ZB>

Canbakal, H. (2009). *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. (Çev. Zeynep Yelçe), İletişim Yayınları.

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları.

Ekşi, A. & Okur, H. (2024). Osmanlı Hukukunda Yetim. (Ed. Ahmet Ekşi, Ahmet Faruk Göksun), *Bütün Yönleriyle Yetim*, ss. 181-199, Ensar Neşriyat, 2024.

Ertuç, H. (2009). İslam'da Yetimlerin Hukuki Statüsü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 127-150.
<https://izlik.org/JA55GX76CL>

Kızıldağ, N. (2020). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6 (11), 232-43.
<https://doi.org/10.21021/osmed.788905>

Kızıldağ Palta, N. (2024). *19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Metli, A. (2018). *Saraybosna Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1783-1786)*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Muşmal, H. & Gürbüz, İ. (2018). Osmanlı'da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği. *Journal of Turkish Studies*, 13(16), 199-236. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13829>

Öntuğ, M. & Erdoğan, S. (2023). Osmanlı Taşrasında Yetim Olmak: Nevşehir Örneği (1874-1926). *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 360-384. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1258010>

Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özcan, T. (2012). Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (14), 103-121. <https://izlik.org/JA57UF57DU>

Özkan, M. (2021). İslam Hukukunda Velâyet Sahiplerinin Çocuğun Malları Üzerindeki Tasarruf Yetkileri. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*. (13), 137-179. <https://izlik.org/JA59TN42MC>

Sarı, A. (2013). Yetim. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 501-503). Türkiye Diyanet Vakfı.

Şimşek, A. (2021). Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 89-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4604902>

Turgut, B. (2024). Şer'iyeye Sicilleri Bağlamında Osmanlı'da Yetimlerin Korunmasına Yönelik Uygulamalar: 1452

Nolu İzmit Şer'iyye Sicili Örneği. (Ed. Ahmet Ekşi, Ahmet Faruk Göksun), *Bütün Yönleriyle Yetim*, ss. 241-258, Ensar Neşriyat, 2024.

Yıldız, A. T. (2024). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının İdaresi (Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin Emval-i Eytâm Sicilleri Örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 7(2), 23-62.
<https://doi.org/10.47437/esogutd.1477299>

BÖLÜM 3

OSMANLI TAŞRASINDA HUKUK, EKONOMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYETİN BİR ARADALIĞI: ULUBORLU ŞER’İYYE SİCİLİNDEN ÇOK BOYUTLU BİR MİKRO-TARİH OKUMASI (1875- 1876)

Dilek ŞENKUL¹

Giriş

Osmanlı şehirlerini yalnızca idari sınırları belirlenmiş birer yönetim birimi olarak değil; gündelik hayatın, maddi kültürün (eşya, mekân, üretim ve dolaşım) ve ilişkiler ağının iç içe geçtiği dinamik bir toplumsal alan olarak ele almak, Türkiye’de Osmanlı şehir tarihçiliğinin son yarım yüzyılda güç kazanan temel eğilimlerinden biridir. Bu yaklaşım, şehir tarihini kronolojik bir olay dizisi yazımının ötesine taşır; şehirde hayatın hangi pratiklerle kurulduğunu, toplumsal hareketliliğin hangi mekanizmalarla mümkün hâle geldiğini ve gündelik düzenin hangi kurumlar üzerinden sürdürüldüğünü görünür kılmayı amaçlar. Bu nedenle şehir tarihi çalışmaları, şehirlerin ortaya çıkış ve gelişim dinamiklerinden kentsel mekânın ekonomik ve idari işleyişine; gündelik hayat örüntülerinden şehir yaşamının kültürel ve psikolojik deneyimlerine kadar uzanan geniş bir inceleme alanını birlikte düşünmeyi gerektirir (Ergenç, 1988, 667–683).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ORCID: 00000001-9123-8062, dileksenkul7@gmail.com

Osmanlı şehir tarihçiliğinde kullanılabilecek kaynaklar çeşitlidir; ancak gündelik hayatın kurumsal ritmini ve şehirdeki ilişki ağının somut kesitlerini en doğrudan biçimde yansıtan kaynak türünün şer‘iyye sicilleri olduğu görülmektedir (Faroqhi,1994, 19-20; İncalcık, 1987,5–10). Kadı veya nâib tarafından tutulan bu kayıtlar, bir Osmanlı şehrinin sosyal, iktisadi ve idari dokusunu bütünlüklü biçimde çözümleyebilmek için vazgeçilmez bir veri zemini sunduğu gibi (İncalcık, 1943, 89; Teber, 2000, 539; Canbakal, 2009, 25–40), aynı zamanda mahkemenin işleyişini, tarafların hangi usullerle hak iddia ettiğini ve hukuki prosedürlerin şehir hayatına nasıl eklemlendiğini izlemek bakımından da temel bir referans noktasıdır (Jennings,1978, 133–172). Şer‘iyye sicillerinin tarih yazımı açısından taşıdığı metodolojik değerin erken dönemde sistemli biçimde vurgulanması, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın değerlendirmeleriyle de yakından ilişkilidir. Uzunçarşılı’ya göre siciller, XV. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl sonlarına uzanan yaklaşık dört asırlık bir zaman diliminde Osmanlı toplumsal, iktisadi ve siyasi hayatına dair birincil nitelikte veriler sunar (Uzunçarşılı, 2014, 113–114). Buna merkezi idareden taşraya gönderilen ferman, buyruldu ve emir suretlerinin çoğu kez sicillere geçirilmesi de eklendiğinde, sicillerin yalnız “yerel hayatı” değil, merkez–taşra ilişkisinin taşradaki pratik izlerini takip etmeye de imkân verdiği anlaşılır (Uğur, 2010, 8–11).

Bu çalışmanın amacı, söz konusu metodolojik zemin üzerinde, Uluborlu kazasına ait 154 numaralı şer‘iyye sicilini merkeze alarak, geç Tanzimat taşrasında borç ilişkilerinin hangi hukuk diliyle kurulduğunu ve hangi toplumsal mekanizmalarla güvence altına alındığını incelemektir. Borç–alacak ilişkileri burada yalnız iktisadi bir değişim alanı olarak değil; aktörlerin birbirini tanıdığı, itibarın tartışıldığı, şahitlik ağlarının devreye girdiği ve mahkeme prosedürlerinin ilişkilere “bağlayıcılık” kazandırdığı bir toplumsal düzlem olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle borç kayıtları, şehir tarihinin “gündelik kurumları”na açılan en işlek pencerelerden biridir.

Bu analizin bağlamını kurmak açısından Uluborlu'nun coğrafi, idari ve demografik çerçevesi önem taşır. Günümüzde Isparta ili sınırlarında yer alan Uluborlu, batıda Şalgamlık Tepesi, güneyde Kapı Dağı ve Yuvaça Yaylası, kuzeyde Kılıçlayan Dağları ve doğuda Senirkent Ovası ile çevrili bir konumda bulunur (Texier, 2002, 401; Hürmüzlü et al, 2019, 240). Tarih boyunca Mordiaion, Apollonia, Sozopolis ve Borgulu gibi farklı adlarla anılan yerleşim, İç Anadolu ile Batı Anadolu arasında uzanan askeri ve ticari güzergâhlardan birinin üzerinde bulunması; doğal korunaklı konumu ve muhkem mevki sayesinde prehistorik dönemlerden itibaren sürekli iskânı teşvik eden bir çevresel avantaja sahiptir. Bu konum, Uluborlu'yu yalnızca bir “yerleşim” olarak değil, aynı zamanda mal–insan–haber dolaşımının kesiştiği bir geçiş alanı olarak da anlamlı kılar (Bakır et al, 2022, 128). Dolayısıyla mahkeme kayıtlarına yansıyan iktisadi-hukuki ilişkiler, yalnız metin içi formüllerle değil, aynı zamanda bu mekânsal ağın ürettiği toplumsal temas ve dolaşım koşullarıyla birlikte okunmalıdır.

İdari bakımdan Uluborlu, Anadolu Eyaleti'ne tâbi Hamid Sancağı dahilinde bir kaza olarak konumlanmış ve XV–XVI. yüzyıllarda bu statüsünü süreklilik içinde korumuştur. 1478 tarihli tahrirde Hamid Sancağı kazalarından biri olan Uluborlu'nun, 1501, 1523, 1530 ve 1568 tahrirlerinde de aynı idari çerçevede kaydedilmesi bu sürekliliğin bir göstergesidir (Karaca, 2012, 44–45; Arıkan, 1988, 36–42). Tanzimat sonrası taşra reformlarıyla 1867 tarihli Vilayet Nizamnâmesi çerçevesinde Uluborlu'nun Konya Merkez Mutasarrıflığı'na bağlı kazalar arasında sayılması ve 1871'de Keçiborlu ile Gönen nahiyelerinin Uluborlu kaza idaresine bağlanması, kazanın idari çevresinde yeniden ölçeklenen bir düzenlemeye işaret eder (Karaca, 2012, 46; Simav, 2007, 38; Şenkul, 2024, 43).

Uluborlu'nun demografik-toplumsal dokusu, köy–mahalle örgütlenmesi ve cemaat kompozisyonu bakımından çeşitlilik sergiler. XV–XVI. yüzyıllarda kazaya bağlı köy sayısının 25–26 bandında seyrettiği; Senirkent ve Yassıviran gibi yerleşimlerin öne çıktığı; patakta yörük gruplarının belirli köylerde ikametinin

kırsal toplumsal yapıda hareketliliği diri tuttuğu anlaşılmaktadır (Karaca, 2012, 192; UŞS, 152, 199-2; 1289/1872 tarihli *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, İSAM Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı, s. 146; Şenkul, 2024, 43–44). Kaza merkezinde ise mahalle örgütlenmesi ve cemaat kompozisyonu, uzun süreli bir süreklilik ve aynı zamanda kayıt dilinde dönüşümler (Rumiyan/Zımmiyan gibi adlandırmaların kullanımı; Cisir-i Kebir/Cisir-i Sağır ayrımları) sergiler (Akşit, 2016, 21–22; BOA, ML.VRD.TMT.d.10594; Simav, 2007, 40; Karaca, 2012, s. 67–68; tezim, s. 44–45). 1830 sayımında merkezde 2076 Müslüman erkek nüfus ile 160 Rum erkek nüfusun kaydedilmesi, kaza ölçeğinde Müslim çoğunluk içinde belirli bir gayrimüslim varlığın şehir düzeyinde görünür olduğunu ortaya koyarken; 1873'te erkek nüfusun 7571'e yükselmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında hareketliliğin güçlendiğini düşündürmektedir (Şenkul, 2024, 46–47).

Bu bağlamsal çerçeve içinde, sicil kayıtlarının odaklandığı borç ilişkilerinin hukuki dili de belirginleşir. İncelenen sicillerde borcu ifade etmek üzere başlıca *deyn*² (UŞS-154 s. 23, b. 1; s. 237, b. 1; s. 191, b. 1) ve *karz*³ (UŞS 154 s. 88, b. 1; s. 118, b. 2; s. 112, b. 1) terimlerinin kullanıldığı; borç yükümlülüğünün *hak* ve *zimmet* terimleriyle birlikte kurulmasıyla alacaklının borçlunun zimmetinde sabit bir hakka sahip olduğunun özellikle vurgulandığı görülmektedir (UŞS 154 s. 191, b. 1; s. 118, b. 2). Bu kavramsal dil,

² “Deyn” kelimesi, sözlükte masdar olarak “ödünç almak/vermek”, “emir ve itaat altına almak” ve “ceza yahut mükâfatla karşılık vermek”; isim olarak ise “ödünç”, “satılan malın bedeli (semen)” ve “hazırda bulunmayan (mevcut olmayan) şey” anlamlarına gelir. Terim düzeyinde ise deyn, kişinin zimmetinde sabit ve talep edilebilir nitelik kazanan borcu ifade eden hukukî bir kavramdır (Daha ayrıntılı bilgi için bakınız Mehmet Akif Aydın, “Deyn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, *İstanbul*, C. 9, ss. 266-268).

³ Karz kelimesi, sözlükte “kesip koparmak” ve “karşılık vermek” anlamlarına; mekân bağlamında kullanıldığında ise “çaprazından dolaşip geçmek” mânasına gelir. Terim olarak karz, iade edilmek üzere bir kimseye verilen malı, başka bir ifadeyle geri ödenmesi şartıyla borç/ödünç verme işlemi ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bakınız H. Yunus Apaydın, “Karz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2001, C.24, s. 520-525.

borcu yalnız “maddi bir meblağ” olarak değil, mahkemece tanınan bir hak ve sorumluluk ilişkisi olarak kurar.

Çalışmanın dayandığı veri seti, 1875–1876 yıllarına tarihlenen 154 numaralı Uluborlu şer‘iyye sicili defterinden çıkarılmıştır. Defterde toplam 418 hüküm bulunmakta, bunların 69’u borç ve alacak ilişkilerine yönelmektedir (%16,51). Mevcut 69 belgenin 64’ü Müslümanlara (%92,75), 5’i gayrimüslimlere (%7,25) aittir; borçlu veya alacaklı sıfatıyla kadınların taraf olduğu kayıt sayısı 18 olup bu oran %26,1’dir. Bu nedenle sicil, borç ilişkilerinin yoğunluğu olduğu kadar aktör çeşitliliğini izlemeye de elverişli bir zemin sunmaktadır.

Çalışmada her bir kayıt analitik amaçla bir “vaka” olarak ele alınmış; borç/kredi ilişkileri işlem türü ve taraflar (alacaklı, borçlu, mirasçı, vasî, eytâm müdürü) ekseninde ayrıştırılmıştır. Güvenin nasıl üretildiğini görünür kılmak üzere ispat rejimi (senet/varaka-i sahîha, ikrar, istişhâd), teminat mekanizmaları (kefalet, havale), tahsil kanalları (tereke, mahsup, mülk devri) ve hukuki sonuç değişkenleri üzerinden bir izlek kurulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, Uluborlu’da borç ilişkilerinin hangi güven teknikleriyle tahkim edildiğini tartışırken; kavramsal, bağlamsal ve yöntemsel çerçevesini bir arada kurmayı hedefler. Böylelikle şehir tarihi ile toplumsal tarihin kesişiminde, mahkeme sicillerinin sunduğu gündelik veriler üzerinden taşrada ekonomi–hukuk–toplum ilişkisinin işleyişini Uluborlu örneği üzerinden daha yakından izlemek mümkün olacaktır.

Taşrada Ekonomik İşleyiş: Borç, Sermaye ve Tüketim

Taşra dünyasında borç, çoğu zaman yalnızca geçici bir nakit ihtiyacının sonucu değil; üretim, mülkiyet ve hane ekonomisini birbirine bağlayan bir dolaşım tekniğidir. Uluborlu kazasına ait şer‘iyye sicili kayıtları (UŞS 154), bu dolaşımın hangi büyüklüklerde işlediğini, borç ilişkilerinin kimler arasında ve hangi

araçlarla kurulduğunu izlemeye imkân tanır. Borç kayıtları, aynı dönemde sicillere yansıyan gayrimenkul fiyatlarıyla birlikte okunduğunda, Uluborlu’da borçlanmanın çoğunlukla gündelik “mikro” ihtiyaçlardan ziyade orta ve üst ölçekli meblağlar etrafında yoğunlaştığı; belirli alanlarda sermaye yoğun bir kredi düzeninin varlığına işaret ettiği görülmektedir (UŞS 154, s.262, b.1; s.289, b.3; s.332, b.2; gayrimenkul fiyatları için ayrıca bkz. Şenkul, 2024, 269).

Aşağıdaki tablo, Uluborlu kazasına ait 69 borç kaydının borç aralıklarına göre niceliksel dağılımını göstermektedir:

Borç miktarlarının dağılımı tablosu

Borç Aralığı (kuruş)	Adet	Yüzde (%)
0–50	0	0
51–100	2	2,9
101–200	3	4,3
201–300	2	2,9
301–500	2	2,9
501–1000	11	15,9
1001–1500	19	27,5
1501–2000	9	13
2001–2500	1	1,4
2501–3000	4	5,8
3001–3500	2	2,9
3501–4000	3	4,3
4001–4500	3	4,3
4501–5000	3	4,3
5001 ve yukarısı	5	7,2
Toplam	69	100

Kayıtların mekânsal kapsamı açısından, incelenen dönemde borç–alacak ilişkilerinin Uluborlu kazası sınırları içinde yoğunlaştığı, kaza dışına taşan borç kayıtlarının veri setinde belirginleşmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, kredi ilişkilerinin büyük ölçüde yerel tanışıklık, kefalet ve mahkeme tescili ile işleyen bir taşra finansman çevrimi içinde kurulduğunu düşündürmektedir.

Uluborlu kazasına ait borç kayıtlarının ölçeği ve dağılımı, şehrin gündelik iktisadî hayatında borçlanmanın nasıl bir “ağırlık merkezi”ne sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İncelenen 69 borç kaydında meblağlar 100 ile 21.850 kuruş arasında değişmektedir. Bu geniş aralık, aynı şehir içinde farklı toplumsal kesimlerin ve farklı türden ekonomik ihtiyaçların aynı hukukî zeminde görünür hâle gelebildiğini düşündürür. Nitekim kayıtlardaki rakamlar, borçlanmanın tek bir düzlemde seyretmediğini; bir yanda orta ölçekli borçların yaygınlaştığı, diğer yanda ise az sayıdaki yüksek meblağlı borcun genel hacim üzerinde belirgin bir ağırlık kurabildiği bir yapıya işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, şehir ölçeğinde “tipik” borçlanma daha çok orta büyüklükteki meblağlar çevresinde toplanırken, sınırlı sayıdaki yüksek tutarlı borç, toplam borç hacmini yukarı doğru çekmektedir.

Borçların sınıf aralıklarına göre dağılımı, Uluborlu’nun kredi ilişkilerinin hangi eşiklerde yoğunlaştığını daha açık biçimde görünür kılar. 0–500 kuruş bandındaki küçük meblağlı borçlar, kayıtların nispeten sınırlı bir kısmını oluşturur (yaklaşık %13). Buna karşılık borçlanmanın asıl yoğunluğu 501–2.000 kuruş aralığında toplanmaktadır: Bu banttaki 39 kayıt, bütün kayıtların yarısından fazlasına (yaklaşık %56–57) karşılık gelir. Bu görünüm, Uluborlu örneğinde sicile yansıyan borçlanma pratiğinin “çok küçük gündelik borçlar” etrafında değil, daha çok orta ölçekli yükümlölükler etrafında şekillendiğini düşündürmektedir. şehir iktisadı açasından bu durum, borcun yalnızca geçici nakit darlıklarını aşmaya yarayan küçük avanslar değil; üretim, tedarik, vergi/iaşe baskısı, ticaret ve hane ekonomisi gibi alanlarda belirli bir hacim taşıyan finansman ihtiyaçlarıyla da ilişkili olabileceğine işaret eder.

Düşük tutarlı borçlara dair kayıtlardaki boşluk, şehir tarihi açasından anlamlıdır. 0–50 kuruş diliminde hiçbir kaydın bulunmaması, 51–100 kuruş aralığının ise yalnızca iki kayıt ile temsil edilmesi, düşük tutarlı borçların ya mahkeme siciline taşınmadığını ya da farklı kanallarda (gündelik ilişkiler, sözlü mutabakat, komşuluk ağları, küçük esnaf–müşteri ilişkileri) çözöldöğünü düşündürür. En düşük borcun 100 kuruştan başlaması,

sicilin daha çok belirli bir eşik üzerindeki borç ilişkilerini kayda geçirme eğilimine sahip olabileceği gibi, şehirde kayda değer borçlanmanın zaten bu düzeyden itibaren anlam kazandığını da ima eder.

Öte yandan 5.001 kuruş ve üzerindeki borçlar sayıca sınırlıdır (5 kayıt; yaklaşık %7,2). Buna rağmen bu küçük küme, borçlanmanın toplam hacminde göz ardı edilemeyecek bir yer tutmaktadır. Bu bulgu iki yönlü bir yorum imkânı sağlar: Birincisi, yüksek meblağlı borçların varlığı borçlanma tablosunun genel görünümünü belirgin biçimde etkiler. İkincisi ise, Uluborlu’da kredi ilişkilerinin kimi durumlarda büyük ölçekli borç-alacak bağları etrafında yoğunlaşabildiğini gösterir. Şehir tarihi perspektifinden bakıldığında bu, bazı hanelerin veya aktörlerin (tüccar, mültezim/vergisel aracı, büyük esnaf, ileri gelen) daha yüksek hacimli finansman ilişkileri kurabildiğine; dolayısıyla borç piyasasının yalnızca yatay gündelik borçlanmalardan değil, aynı zamanda daha “dikey” ve yoğunlaşmış bağlardan da oluştuğuna işaret eder.

Genel olarak Uluborlu örneklemini, borçlanmanın şehir ölçeğinde iki katmanlı bir karakter sergilediğini düşündürmektedir: Sicilde en görünür “normal alan”ı orta ölçekli borçlar belirlerken, sınırlı sayıdaki yüksek meblağlı borç hem toplam hacmi biçimlendirmekte hem de şehir ekonomisinde belirli kredi ilişkilerinin yoğunlaştığı düğüm noktalarına işaret etmektedir.

Bu tablo, Trabzon sicillerine dayanan örneklemele karşılaştırıldığında daha belirginleşmektedir. Trabzon’da borçların önemli bir kısmının 0–100 kuruş aralığında yoğunlaştığı, 0–50 ve 51–100 dilimlerinin birlikte ele alınması halinde kayıtların büyük çoğunluğunu küçük tutarlı ve gündelik nitelikli borçların oluşturduğu tespit edilmiştir. (İnan,1999, 95). Buna karşılık Uluborlu’da düşük meblağların marjinal kalması ve borçlanmanın 501–2.000 kuruş bandında yoğunlaşması, kredi ilişkilerinin Trabzon’a kıyasla daha yüksek tutarlarda işlediğine işaret etmektedir. Bu fark Trabzon’da daha baskın görünen tüketim-kısa

vadeli ihtiyaç kaynaklı borçlanmalara karşılık; Uluborlu’da daha çok orta ve büyük ölçekli, muhtemelen ticari, üretim odaklı veya sermaye transferleriyle ilişkili borçlanma pratiklerinin ağırlık kazandığı biçiminde yorumlanabilir.

Uluborlu verisindeki borçlanma ölçeği, sicillerdeki somut vakalarla daha net anlaşılmaktadır. En yüksek borç örneği Senirkent Köyü’ne aittir. Uluborlu kazasının Senirkent köyü sakinlerinden Gulâm oğlu Mehmed bin Abdullah, şer‘iyye mahkemesi huzurunda aynı köyde ikamet ederken vefat eden Yanalık Ahmed bin İlyas’ın küçük yaştaki çocukları İlyas ve Havva’ya ait tereke mallarından, vasîsi Noğay oğlu Hacı Hüseyin Ağa ibn-i Mehmed Ali’den 29 Şevval 1292 (14 Aralık 1875) tarihinde 19.000 kuruş istikraz⁴ ettiğini, ayrıca yine küçüklerin mallarından 2.850 kuruş bedelle bir adet hilâlî saat satın aldığını ve böylece toplam 21.850 kuruş borç altına girdiğini ikrar etmiştir. Vadenin hüccet tarihinden itibaren bir yıl sonra dolacağı kaydedilmiştir. Ayrıca Hacı Veli oğlu Hacı Hasan Efendi, borcun vadesinde ödenmemesi halinde geçerli bir mutlak kefalet ile borcun tamamından sorumlu olacağını beyan ederek ilişkiyi teminat katmanıyla tahkim etmiştir (UŞS 154, s.289, b.3).

İkinci örnek, yüksek tutarlı alacağın tereke üzerinden tahsilini ve ispat rejimini göstermesi bakımından önemlidir. 10 Rebû’l-Âhir 1293 (12 Mayıs 1876) tarihinde Uluborlu kazası Alaca Mescid Mahallesi’nden Nefise Hanım binti el-Hac Mustafa Necib Efendi, merhum eşi Bayrambegzâde Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Ahmed Nazif’in terekesinden 18.000 kuruş alacak talep etmiştir. Bu meblağın kendi babasından kalan miras olup sağlığında eşine "emanet" verildiğini ve merhumun el yazısıyla tuttuğu defterde "deyn-i sahîh" olarak kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Büyük mirasçılar borcu kabul ederken küçüklerin vasîleri inkâr etmiştir. Mahkeme mahalle imam–muhtar–ihtiyar meclisi çevresinin şahitliğiyle borcu sahîh bulmuş ve terekeden ödenmesine hükmetmiştir (UŞS 154,

⁴ “iktirâz”ödünç almak anlamına gelen bir kelime olup, karz kökünden türetilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız H. Yunus Apaydın, "Karz", TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001, C.24, s. 520-525).

s.332, b.2). Bu kayıt, büyük tutarlı alacakların tereke hukukunda delil-şahitlik-tescil hattında nasıl tanındığını ve özellikle kadın alacaklıların mahkeme yoluyla alacaklarını tahsil edebildiklerini ortaya koymaktadır.

En düşük borç örneği 100 kuruştur; ancak bu kayıt, “uzak ölüm” olgusunun yerel düzeyde alacak tahsilini mümkün kılacak şekilde nasıl hukuki bir olguya dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından çözümleyici bir örnek sunmaktadır. Uluborlu kazasının Bağçe Mahallesi sakinlerinden esnaf Basat oğlu Ahmed bin Hüseyin, Receb 1292 (18 Ağustos 1875)’te mahkemeye başvurarak; Yemen Ordusu’na giden ve burada kolera sebebiyle vefat eden Gevşekoğlu Hüseyin bin Mehmed bin Abdullah’ın sağlığında kendisinden şer’î karz yoluyla 100 kuruş borç aldığını, borcun ödenmeden ölüm gerçekleştiğini ve alacağın terekeden tahsil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Mirasçılar borcu kabul etmekle birlikte ölümü inkâr etmiş, mahkeme usul gereği imam-muhtar tezkiyesi ve mahalle şahitliği ile ölüm vakiasını sabitlemiştir. Ardından 100 kuruşun terekeden ödenmesine hükmetmiştir (UŞS 154, s.262, b.1). Böylece alacaklı, borçlunun şahsından ziyade tereke üzerinden tahsil imkânına kavuşmuş, ölüm olgusu ise yerel tanıklık ve tezkiye⁵ zinciriyle hukuki gerçekliğe dönüştürülmüştür.

Uluborlu sicillerinde tespit edilen borç-alacak ilişkileri, aynı döneme ait konut ve arazi fiyatlarıyla birlikte okunduğunda, yerel kredi piyasasının “ölçek” ve “sermaye yoğunluğu” daha ölçülebilir bir çerçeveye oturmaktadır. Sicillerde konut niteliğindeki gayrimenkullerin satış bedelleri yaklaşık 400–7.000 kuruş bandında değişmekte; konut fiyatlarının ise 1.000–2.500 kuruş aralığında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tek odalı konutlar 400–800 kuruş gibi görece düşük bedellerle el değiştirirken, müştemilatı geniş fevkânî-

⁵ Tezkiye, bir şahsın özellikle şahit veya kefilin adl dürüst, güvenilir olduğunun mahkeme veya yetkili kişiler tarafından tasdik edilmesidir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız Tucaý Başoğlu, “Tezkiye” İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2012, C. 41, ss 77-79.

tahtânî (çift katlı) birleşik yapılar ve daha büyük konut örnekleri 5.000–7.000 kuruşa kadar ulaşabilmektedir (Şenkul, 2024, 269). Bu ölçek, arazi piyasasındaki yerel farklılıklar hesaba katıldığında daha açık seçik hâle gelir: aynı yıllarda 1 dönüm tarla kıymeti, kaza merkezine yakın, sulak ve verimli mevkilerde yüksek kıymet bandında 1.000–1.800 kuruşa kadar çıkmakta; kısmen daha düşük verim/su imkânı taşıyan alanlarda orta kıymet bandında yaklaşık 500 kuruş düzeyinde seyretmekte; periferide veya tarımsal kapasitesi sınırlı bölgelerde ise düşük kıymet bandında yaklaşık 50 kuruşa kadar gerileyebilmektedir. Benzer bir farklılaşma köy içi mikro-topografyada da izlenmekte; suya yakınlık, yol hattı ve çevre kullanım biçimleri (harman yeri, yol, çay kenarı) aynı köy sınırları içinde dahi arazi kıymetini belirgin biçimde ayırtırmaktadır (Şenkul, 2024, 272-273).

Bu sınıflandırma, borç meblağlarının “neye denk geldiğini” göstermesi bakımından işlevseldir. Ortalama bir konut bedeli (1.000–2.500 kuruş), yüksek kıymet bandındaki mevkilerde 1–2 dönümlük tarla kıymetine yaklaşırken; orta ve düşük kıymet bandında aynı meblağ çok daha geniş arazi miktarına tekabül edebilmektedir. Dolayısıyla borç miktarları yalnızca nominal değerler olarak değil, taşınmaz piyasasındaki bu yerel kıymet skalası üzerinden okunmalıdır. Şehir merkezine yakın ve üretim–tüketim dolaşımının yoğunlaştığı sulak ve verimli mevkilerde arazi, hem sermayenin depolandığı hem de borcun teminat/tahsil mantığını biçimlendiren bir referans değer olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Uluborlu’da kredi ilişkilerinin gündelik “mikro” ihtiyaçların ötesinde, konut ve arazi gibi kıymetli varlıklarla birlikte işleyen ve belirli düğüm alanlarda (şehirle temasın yüksek olduğu mevkilerde) sermaye yoğunlaşması üreten bir düzen içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder.

Bu fiyat düzeyi, borç verileriyle karşılaştırıldığında yerel kredi piyasasını okumak için önemli bir kredi piyasasını okumak için

önemli bir referans noktası/ölçüt sunmaktadır. Nitekim Uluborlu örnekleminde borçlanmanın merkezi eğilimi, çoğu durumda orta ölçekli bir konutun piyasa değerine denk düşmekte yahut ona oldukça yaklaşmaktadır (Şenkul, 2024, 269). Bu durum, borçlanmanın ağırlıkla küçük ve gündelik tüketim açıklarını kapatmaya dönük “mikro” ilişkilerden ziyade, konut değeriyle ölçülebilecek büyüklükte sermaye hareketlerine işaret ettiğini düşündürmektedir. Özellikle borç dağılımının omurgasını oluşturan 501–2.000 kuruş aralığındaki borçların, yaygın konut fiyatlarıyla büyük ölçüde örtüşmesi, borcun gayrimenkul edinimi, tarımsal üretim girdilerinin finansmanı, ticari sermaye ihtiyacı veya büyük ölçekli tasarruf transferleriyle bağlantılı olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Bununla birlikte, konut fiyatları üzerinden kurulan bu ölçek okuması, aynı dönemde arazi piyasasında gözlenen keskin kıymet farkları hesaba katıldığında daha rafine bir hâl almaktadır. Zira 1876–1877 yıllarında kaza merkezine yakın, sulak ve tarıma elverişli mevkilerde 1 dönüm tarlanın 1.000–1.800 kuruş bandına çıkabildiği; buna karşılık bazı mevkilerde aynı büyüklükte arazinin 500 kuruş düzeyine gerileyebildiği ve periferide/verimliliği daha düşük alanlarda yaklaşık 50 kuruş gibi çok düşük kıymetlere kadar inebildiği görülmektedir (Şenkul, 2024, 272-273). Bu fark, borç meblağlarının “neye denk geldiğini” yalnızca konut üzerinden değil, arazi üzerinden de okumayı mümkün kılar: ortanca borç düzeyi (1.393 kuruş), yüksek kıymet bandındaki mevkilerde yaklaşık 1 dönümlük tarla değerine yaklaşırken; düşük kıymet bandında aynı meblağ, çok daha geniş bir arazi miktarını temsil edebilmektedir. Dolayısıyla borçlanmanın sermaye ölçeği, taşınmaz piyasasının içindeki “konuma bağlı kıymet skalası” ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, şehir merkezine yakın mevkilerde arazi değerinin yalnızca tarımsal üretkenlik değil; kaza merkezine erişim, ürünün pazara taşınabilirliği ve hatta sayfiye/bağ

evi kullanımını mümkün kılan yaşam pratikleriyle birleşerek yükselmesi, borcun teminatlaştırılabileceği ve sermayenin yoğunlaşabileceği alanları da belirlemektedir.

Bu çerçevede daha çarpıcı olan, sayıca sınırlı olmakla birlikte borç stokunun anlamlı bir bölümünü temsil eden yüksek tutarlı borç örnekleridir. Senirkent Köyü'ne ait 21.850 kuruşluk borç, dönemin gayrimenkul fiyatları dikkate alındığında istisnai bir büyüklüğe işaret etmektedir. Söz konusu meblağ, ortalama bir konutun yaklaşık 8–15 katına, 7.000 kuruş bandındaki en pahalı konutların dahi yaklaşık üç katına karşılık gelmektedir (UŞS 154, s.289, b.3; Şenkul, 2024, 269). Aynı meblağ arazi fiyatları ölçeğine çevrildiğinde, yüksek kıymet bandındaki mevkilerde dahi çok geniş bir tarımsal varlık karşılığına tekabül etmekte; orta ve düşük kıymet bandında ise çok daha büyük arazi hacimlerine ulaşmaktadır (Şenkul, 2024, 272-273). Bu durum, yüksek borçların yalnızca “tüketim” ile açıklanmasını zorlaştırmakta; borçlanmanın kimi örneklerde tarımsal üretim kapasitesinin genişletilmesi, ürün üzerinden finansman, ticari sermayenin çevrimi veya birikmiş hane tasarruflarının transferi gibi daha karmaşık sermaye hareketleriyle ilişkili olabileceğine işaret etmektedir.

Benzer şekilde, Nefise Hanım'ın terekeden talep ettiği 18.000 kuruşluk alacak da, hane içi tasarrufların ve aile içi borç ilişkilerinin, konut piyasasının tipik değer skalasını aşan bir parasal hacme ulaşabildiğini göstermektedir (UŞS 154, s.332, b.2). Öte yandan en düşük borç örneği olan 100 kuruşun, en ucuz konut bedeli olarak tespit edilen 400 kuruşun dahi oldukça altında kalması, küçük meblağlı borçların varlığını kabul etmekle birlikte, ekonomik ilişkilerin ağırlık merkezini oluşturmadığına işaret etmektedir (UŞS 154, s.262, b.1; Şenkul, 2024, 269). Bununla beraber, arazi piyasasındaki düşük kıymet bandı (örneğin 1 dönüm tarla kıymetinin 50–100 kuruşa kadar gerileyebildiği alanlar) dikkate alındığında, 100 kuruş gibi küçük görünen meblağların bazı periferik mevkilerde

azımsanmayacak bir arazi karşılığına denk gelebileceği de not edilmelidir (Şenkul, 2024, 272-274). Bu gözlem, “küçük borç”ların bütünüyle ikincil olduğu sonucunu değil; borç meblağlarının anlamının, konut ve arazi fiyatlarının yerel skalası içinde değişebildiği ve özellikle mekânsal eşitsizliklerin kredi ilişkilerinin toplumsal ağırlık merkezini belirlediği sonucunu güçlendirmektedir.

Sicil kayıtları; Uluborlu’da ekonomik ilişkilerin borç–kredi, mehir tahsili, ücret alacağı ve aynî/taşınmaz devirleri etrafında kurumsallaştığını, bu işlemlerin taşranın geniş bir toplumsal-ekonomik ağını taşıyan ara yüzler olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle yetim mallarının kredi sermayesi olarak kullanılması, bu ağın niteliğini görünür kılan başat bir pratik olarak öne çıkmaktadır. Mevcut 69 belgenin 48’inin "yetim mallarının kredi sermayesi olarak kullanılması" kategorisine girmesi (%69,6), kredi hacminin önemli bir bölümünün bu koruma ve denetim rejimi içinde dolaşıma sokulduğuna işaret etmektedir (örnekler için bkz. UŞS 154, s.289, b.3. s.315, b.1. s.316, b.2. s.341, b.1. s.311, b.2. s.296, b.3).

Bu çerçevede, 21 Zilkade 1292 (21 Aralık 1875) tarihli İlgüp kaydında, anneanne ve vasî sıfatıyla hareket eden Fâtıma Hatun üzerinden yetim Sâlih’in malı krediye tahsis edilmiştir. Borçlu Mehmed bin Veli, vasî huzurunda 4.136 kuruş nakdî borç aldığını ikrar etmiş. buna 622 kuruş kıymetindeki bir hilâlî saat eklenerek toplam 4.758 kuruş tutarında ve bir yıl vadeli borç akdi kurulmuştur. Köy sakini Durmuş Mehmed bin Hüseyin, mutlak şer’î kefalet ile vade sonunda tam ödemeyi teminat altına almış, işlem tescil edilmiştir (UŞS 154, s.316, b.2). Benzer şekilde 25 Muharrem 1293 (19 Şubat 1876) tarihli Yassıviran kaydı, daha küçük ölçekli ancak aynı mantıkla kurulmuş bir krediyi kayda geçirir. Molla Hasan, küçük Gülsüm adına vasî Şerife Hatundan 96 kuruş 9 para nakit borç aldığını ve 14 kuruş 11 para bedelli aynî bir kalemin eklendiğini, toplam 110 kuruş 20 para borcun bir yıl vadeyle tesis edildiğini ikrar etmiş ve muhtar Ahmed bin İsmail mutlak şer’î kefalet vermiştir (UŞS 154, s.315, b.1).

Aynı kredi mimarisi, orta ölçekli örneklerde de sürmektedir. Hocabey Mahallesi'nden Osman Efendi, Alacamescid'de vefat eden Bayrambegzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin küçükleri adına vasiler huzurunda 450 kuruş nakit borç almıştır. Buna 67 kuruş 20 para bedelli bir "basma saat" eklenerek toplam 517 kuruş 20 para borç bir yıl vadeyle kurulmuş, borçlunun kardeşi Ahmed Efendi mutlak şer'î kefaletle teminat vermiştir (UŞS 154, s.341, b.1). Çeşme-i Kebîr Mahallesi'nden Bağcı oğlu Hacı Mehmed bin Hüseyin ise 10 Safer 1293 (2 Mart 1876) tarihinde, yetimler Mustafa ve Ayşe adına vasîden 3.000 kuruş nakit ve 450 kuruş bedelli hilâlî saat üzerinden toplam 3.450 kuruş tutarında bir yıl vadeli borç almış ve iki kefil mutlak şer'î kefalet vermiştir (UŞS 154, s.311, b.2).

Bu yapıda riba yasağı nedeniyle vade maliyetinin "ayrık satış" kurgusu üzerinden, çoğu kez saat, bir örnekte de kitap (UŞS 154 SAYFA: 274 BELGE: 3) gibi aynî kalemlerin ayrıca satışıyla fiyatlandırıldığı, oranların yıllık yaklaşık %15 bandında standartlaştığı hesaplardan izlenebilmektedir. İlgüp ($4.136 + 622 = 4.758 \rightarrow \%15,04$. UŞS 154, s.316, b.2), Salınca Mah. ($2.144 + 337,16 = 2.782 \rightarrow \%15,73$. UŞS 154, s.317, b.3), Senirkent ($19.000 + 2.850 = 21.850 \rightarrow \%15,00$. UŞS 154, s.289, b.3) ve Kabaca-i Kebîr ($1.544 + 232 = 1.776 \rightarrow \%15,02$. UŞS 154, s.296, b.3) vs. benzer bir fiyatlama mantığı görülmektedir. Bu hesaplar, mahkeme dilinin "faiz" demekten kaçındığı bir çerçevede, zaman değerinin fiiliyatta ayrık satış üzerinden içselleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Bu yerel kredi pratiğini daha geniş Osmanlı finansal düşüncesi içine yerleştirmek bakımından muâmele-i şer'îyye/murâbaha literatürü önemlidir⁶. Muâmele-i şer'îyye, para

⁶ Murâbaha terimi, sözlükte masdar olarak "ticarete kazanmak, kâr elde etmek", isim olarak ise "artma, kâr, ticarî kazanç" anlamlarına gelen ribh kökünden türemiş olup, lugat düzeyinde "kazandırma, kâr hakkı tanıma, kâr ekleme" mânalarını ihtiva eder. Fikhî/terimsel kullanımda murâbaha ise, bir malın alış fiyatı yahut maliyeti esas alınarak bu bedel üzerine önceden belirlenmiş bir kâr payı ilave edilmek suretiyle satılmasını ifade eden bir satış türüdür. bu konuda

vakıflarında nakit sermayenin işletilmesinde en yaygın yöntemlerden biri olarak tanımlanmıştır. Riba yasağına rağmen kredi ihtiyacının sürekliliği karşısında belirli şartlar dahilinde caiz görülen bir işletme pratiği olarak değerlendirilmiştir (Keleş, 2001, 195. Kayahan & Görkaş, 2009, 217). Fon fazlası olanların nakdi karşılıksız kullanırmak istememesi, getiri beklentisiyle fon arzını mümkün kılan bir davranışsal zemin olarak ele alınmıştır. Para vakfının sermayesini önceden belirlenmiş oran üzerinden gelir üretecek şekilde işletmesi bu çerçevede açıklanmıştır (Özcan, 2003, 54. Kayahan & Görkaş, 2009, 218). Uygulama, ribanın dolaylı meşrulaştırılması (hile) iddiasıyla eleştirilmiş olsa da İbni Kemal ve Ebussuûd Efendi'nin fetvalarıyla meşruiyet zemini güçlendirilmiştir. Özellikle tefeciliğin yaygınlaştığı ve yüksek oranların (%50–60) toplumsal sömürü ürettiği bir bağlamda, para vakıflarının daha düşük oranlarla dengeleyici rol oynadığı vurgulanmıştır. (Özcan, 2003, 55-64). Ayrıca muâmele oranının uygulamada çoğunlukla "ona on bir" (%10) düzeyinde belirlendiği ve "ona on iki"nin (%12) üzerine çıkmadığı ifade edilmiştir (Özcan, 2003, 59).

Uluborlu sicillerinde Murabaha (muâmele) mantığının mahkeme kayıtlarına doğrudan yansıdığı örnekler de mevcuttur. 7 Şaban 1292 (24 Eylül 1875)'te Uluborlu kazasının Bağçe Mahallesi sakinlerinden “gaib anı'l-belde” olarak yani kaza dışında kaydedilen Ebubekire ait kassam defterinde kayıtlı miras hissesinin başlangıçta 2.107 kuruş iken murabaha/istirbâh yoluyla işletilmesi sonucu 4.000 kuruşa ulaştığı tespit edilmektedir. Bu meblağın Hacı oğlu Hâfız Mehmed'in sorumluluğunda, babası Mehmed bin Ömer'in kefaleti altında emanet/idâne olarak teslim edildiği ve Ebubekir'in yokluğunda miras hakkının korunmasıyla birlikte hissenin denetimli biçimde gelir getirici dolaşımda tutulduğu kayıt altına alınmaktadır. UŞS 154, s.272, b.1).

daha detaylı bilgi için bakınız İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, İslâm Ansiklopedisi, TDV, 2020, C.31, s 148-152.

Bir diğ er murabaha  rneği, terekeye yönelen alacak talebinde "senet tarihi  l m tarihi" arasındaki süre için murabaha hesabının yapılmasıdır. 25 Cemaziye'l- ahir 1292 (12 Ağustos 1875) tarihli kayıtta, Alaca Mescid Mahallesi'nden vekil Kamil Efendi, m vekkilesi Emine Hatun adına senette kayıtlı 1.150 kuruş borcun merhum tarafından ödenmeden vefat ettiğini bildirmiş ve ölüm tarihine kadar geçen süre için murabaha hesabı da yapılarak alacağın terekeye eklenmesini talep etmektedir. Borç inkâr edilince mahkeme beyyine (açık delil) istemekte ve imam muhtar ihtiyar meclisi çevresinin tezkiyesi ve iki  ahidin  ehadetiyle borç sabit görülmektedir. Murabaha hesabı dahil toplam alacak 1.179 kuruş 7 para olarak belirlenerek, meblağın terekeden tahsil edilmesi kararla tılmı tır (U S 154, s.274, b.3). Bu  rnek, zaman farkının mahkeme tarafından işletme farkı ve gelir hesabı olarak tanınabildiğini, murabaha mantığının tereke tahsilinde de devreye sokulabildiğini göstermesi bakımından kritiktir.

Ayrıca sicilde aynı sözleşme kalıbının hem büyük hem k  k tutarlarda standartla tığı iki uç örnek özellikle açıklayıcıdır: Senirkent Pazar  rneğinde 19.000 kuruş nakit ve 2.850 kuruş saat yoluyla toplam 21.850 kuruş borç kurulmaktadır (U S 154, s.289, b.3). Yassıvıran  rneğinde 96 kuruş 10 para nakit ve 14 kuruş 11 para ayn  kalem ile toplam 110 kuruş 20 para borç tesis edilmektedir (U S 154, s.315, b.1). Her iki kayıtta da vade bir yıl, teminat mutlak  er'  kefalet, kurulu  biçimi ise riba yasağına uyarlanmış nakit ve ayrı  satış  ablonudur. Büyük tutarlı Senirkent/Bazar kredisinin bağlamı ticari işletme sermayesine yakinken, k  k Yassıvıran kaydının  l eği geçim likidite dengeleme ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte iki uç örnek, 1870'ler Uluborlu ta rasında tipik kredi ürününün standardını netle tirir: 1 yıl vade + nakit + ayrı  ayn  satış + ~%15 maliyet + topluluk kefaleti + va ı aracılığı (U S 154, s.289, b.3. s.315, b.1).

Mahkeme kayıtları, nakdî kredilerin yanı sıra borcun ayn  eda yollarıyla da düzenli biçimde tasfiye edildiğini göstermektedir. Bu durum, borç ili klerinin çoğu kez salt para dola ımıyla sınırlı kalmadığını; hane ekonomisi, ürün akışı ve karşılıklılık düzeni

içinde mal, mahsul ya da emek üzerinden kapatılabildiğini düşündürür. Nitekim Hasan adlı bir şahsın 7.000 kuruşluk borcunu nakit ödemek yerine annesinden olan alacağına mahsup ederek tasfiye etmesi, aile içi alacak-borç bağlarının mahkeme aracılığıyla hukukî meşruiyet kazanıp iktisadî dolaşıma eklemlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. (UŞS 154, s.341, b.1). Ayşe Hatun'un 268 kuruş 10 para tutarındaki mehir alacağını bahçe hissesi devri ile tahsil etmesi (UŞS 154, s.328, b.1) ve Esmehân Hatun'un 670 kuruş alacağı karşılığında mülk devri alması (UŞS 154, s.334, b.2), borç-alacak işlemlerinin parasal olduğu kadar aynî/mülkiyet devri üzerinden de ilerlediğine, kadınların mehir ve alacaklarını aktif şekilde tahsil ederek taşınmaz varlıklara çevirebildiklerini ortaya koymaktadır.

Kefalet ve ayırık satış üzerinden üretilen vade maliyetinin, esnaf ortaklıklarında havale-ibrâ-rücu üçgeni ⁷ içinde nasıl somutlaştığı, Uluborlu'daki debbağ ortaklığı davasında ayrıntılı biçimde izlenebilir. 11 Cemaziye'l-evvel 1290 (12 Temmuz 1873) tarihli kayıtta, Emrem Mahallesi'nden debbağ Köle oğlu İbrahim bin Osman, Çeşme-i Kebîr Mahallesi'nden Murtaza oğlu Şeyh Mehmed bin Ali aleyhine dava açar. İbrahim, Şeyh Mehmed'in eşraftan Hacı

⁷ İslâm hukukunda borç ilişkileri yalnızca alacak-borçlu ikiliği üzerinden değil, borcun aktarılması, düşürülmesi ve geri dönmesi gibi farklı hukukî işlemler aracılığıyla da düzenlenmiştir. Bu bağlamda havale, ibrâ ve rücu, borcun dolaşımını ve tasfiyesini mümkün kılan üç temel mekanizma olarak karşımıza çıkar. Havale, borçlunun (muhtâl) borcunu, alacaklının rızasıyla üçüncü bir şahsa (muhtâl aleyh) devretmesi anlamına gelir; bu işlemle birlikte borç ilişkisi taraf değiştirerek devam eder. İbrâ ise alacaklının, borçluyu borcundan tamamen veya kısmen feragat yoluyla düşürmesi, böylece borç ilişkisinin sona erdirilmesini ifade eder. Rücu ise, havale veya kefalet gibi işlemler sonrasında borcu fiilen ödeyen kişinin, asıl borçluya dönerek yaptığı ödemeyi geri talep etme hakkını ifade eder. Bu üçlü mekanizma birlikte ele alındığında, borcun yalnızca tahsil edilen bir yükümlülük değil; hukukî güven, teminat ve ilişki ağları içinde aktarılabilen, affedilebilen veya geri çağırılabilen bir ilişki biçimi olduğu görülmektedir (bkz. Mehmet akif Aydın, "Borç", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 1992, C. 6, s. 285-291., H. Yunus Apaydın, "İbrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 263-266., Ali Bardakoğlu, "Havale", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV., İstanbul, 1997, C. 16, s. 507-512.), Bilal Aybakan, "Rücu", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 2008, C. 35, s. 284.

Ahmed ve Hacı Hasan Efendi'den toplam 5.250 kuruş borç aldığını, bu borca kendisinin kefil olduğunu ve meblağı Hacı Hasan Efendi'ye bizzat ödediğini ancak Şeyh Mehmed'in bu bedeli kendisine geri ödemekten kaçındığını ileri sürer. Davalı ise ortaklık ilişkisi kurarak daha geniş bir çerçeve çizer: Yaklaşık dört yıl önce birlikte debbağlık ortaklığı kurduklarını, eşraftan 18.340 kuruş borç alarak ticaret yaptıklarını, 1290 Rebîü'l-âhir'de ortaklığı feshedip sermaye ve kârı taksim ettiklerini, birbirlerini şer'an ibra ettiklerini, geriye kalan 5.250 kuruşluk borcun Hacı Hasan Efendi'ye ödenmesi işinin İbrahim'e havale edildiğini savunur. Şahitlerin dinlenmesi ve şehadet üzerine mahkeme, İbrahim'in davasında haklı olduğuna karar verir (UŞS 154, s.104, b.1). Bu belge, taşrada sermaye temininin yerel eşraf üzerinden borçlanmayla sağlandığını ayrıca kefalet, havale ve ibra gibi kurumların esnaf dünyasında fiilen işletildiğini ve şer'iyeye mahkemesinin ticari uyumsuzluklarda düzenleyici bir mercii olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Kredi ilişkilerinin bir diğer boyutu, imparatorluk ölçeğinde "uzak ölüm" ile yerel alacak tahsilini birbirine bağlayan Yemen örneğinde izlenebilir. 1 Receb 1292 (18 Ağustos 1875) tarihli davada Bağçe Mahallesi'nden Basat oğlu Ahmed bin Hüseyin, Yemen'de vefat eden Gevşek oğlu Hüseyin'den olan 100 kuruş şer'î karz alacağını varisler nezdinde talep eder. Varisler borcu kabul etmekle birlikte ölümü inkâr edince mahkeme, imam ile muhtar tezkiyesi ve şahitlik zinciriyle ölümü sabit görür ve alacağın terekeden ödenmesine hükmeder (UŞS 154, s.262, b.1). Bu akış, uzak bir coğrafyada gerçekleşen ölümün yerel tanıklık üzerinden hukuki olguya dönüştürüldüğünü, böylece alacağın şahıstan terekeye yöneltilebildiğini ve taşra kredi ağlarının imparatorluk hareketliliğiyle (askeri sevk/uzak garnizon) kesiştiğini ortaya koymaktadır.

Aile, Cinsiyet ve Hukuk Pratikleri: Geç Tanzimat Taşrasında Kadın Özneliği

Osmanlı toplumunda kadının konumu, uzun süre literatürde “geleneksel–edilgen–hukuken daraltılmış” bir çerçevede ele

alınmış; özellikle Batılı seyahat anlatılarının ürettiği “ekonomik hayattan dışlanan Osmanlı kadını” imgesi, modern tarih yazımında da belirleyici bir iz bırakmıştır. Ne var ki bu imgenin, mahkeme kayıtları ve terekeler gibi “yerel ve gündelik” kaynakların sunduğu tabloyla her zaman örtüşmediği açıktır. Şer‘iyye sicillerini merkeze alan metodolojik tartışmalar, kadınların mahkemeye yalnızca “mağdur” sıfatıyla değil, mülk sahibi, alacaklı, borçlu, taraf ve temsil edilen/temsil eden aktörler olarak sistemli biçimde çıktıklarını vurgular. (Sonbol, 2004, 25–56).

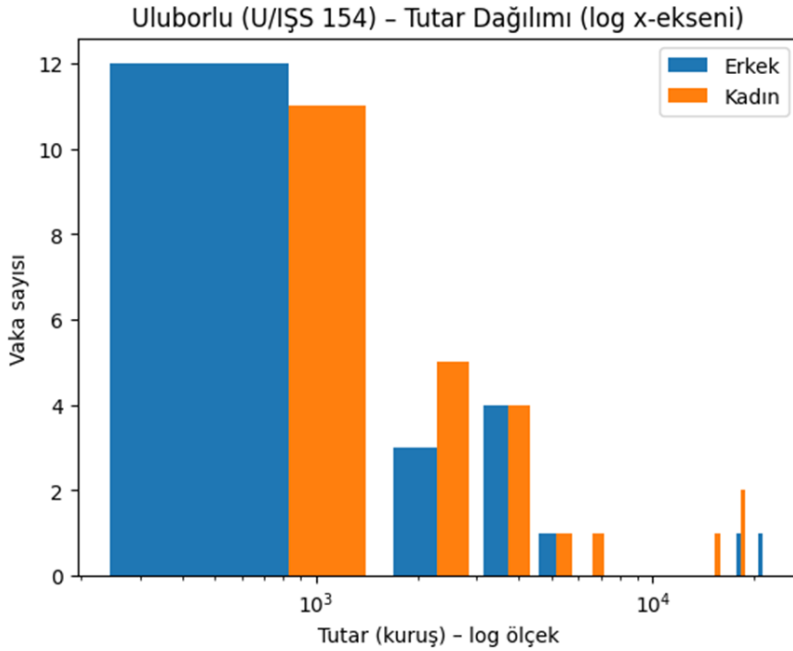
Bu dönüşümün kent ölçeğindeki en ayrıntılı örneklerinden biri, Fariba Zarinebaf-Shahr’ın İstanbul için geliştirdiği çerçevedir: çalışma, kadınların üretim ve hizmet alanlarında emek süreçlerine katıldıklarını, gayrimenkul piyasasında yatırım yaptıklarını ve kent ekonomisinin çeşitli damarlarında görülebilir roller üstlendiklerini gösterir (Zarinebaf-Shahr, 2001, 141–152) Benzer biçimde, Anadolu şehirlerine ilişkin sicil temelli klasik çalışmalar da (özellikle Kayseri ve Bursa örnekleri), kadınların mülkiyet ilişkilerinde ve kredi/borç ağlarında aktif yer aldıklarını; mahkeme pratiğinin kadınlara ekonomik özne olma kanalları açtığını ortaya koymuştur (Jennings, 1975, 53–114.)

Bu literatür, Osmanlı kadınlarının ekonomik hayata katılımının dönemsel bir istisna değil, kaynakların izin verdiği ölçüde izlenebilir bir süreklilik sergilediğini göstermesi bakımından, 17. yüzyıl Avrupalı seyyahlarının “baskı altındaki Osmanlı kadını” tasvirleriyle mesafeli durur. Bu noktada Timur Kuran’ın editörlüğünde derlenen İstanbul mahkeme kayıtları külliyyatının sağladığı malzeme (seçim metoduna dair tartışmalar saklı kalmak kaydıyla), seyyah anlatılarının kurduğu tekil imgeye karşı “belge temelli” bir karşı okuma zemini sunar (Kuran, 2010)

Anadolu şehirlerinde kadınların ekonomik ve hukuki konumu özellikle vekâlet kurumu ve hane içi/akrabalar arası finansal dolaşım üzerinden incelenmiş; kadın–erkek arasındaki ekonomik ilişkilerin durağan ve tek yönlü değil, süreklilik arz eden dinamik bağlarla kurulduğu vurgulanmıştır (Taş, 2006, 241–242; Hoşgör,

2012, 73). Ayrıca son dönem nicel çalışmalar, tereke ve servet envanterleri üzerinden kadınların servet bileşimi; miras, çeyiz, gelir kaynakları ve yatırım davranışlarını llebilir biçimde tartışarak “görünmezlik” tezini daha da zayıflatmaktadır (Keleş Yıldız, 2025, 125–161.) Bu birikim, Osmanlı kadınlarını “ekonominin dışında” konumlandıran seyahatname merkezli bakışın yerine, mahkeme kayıtlarını ve şehir-toplumsal tarih lğini esas alan daha sahici bir analitik ereve önerir.

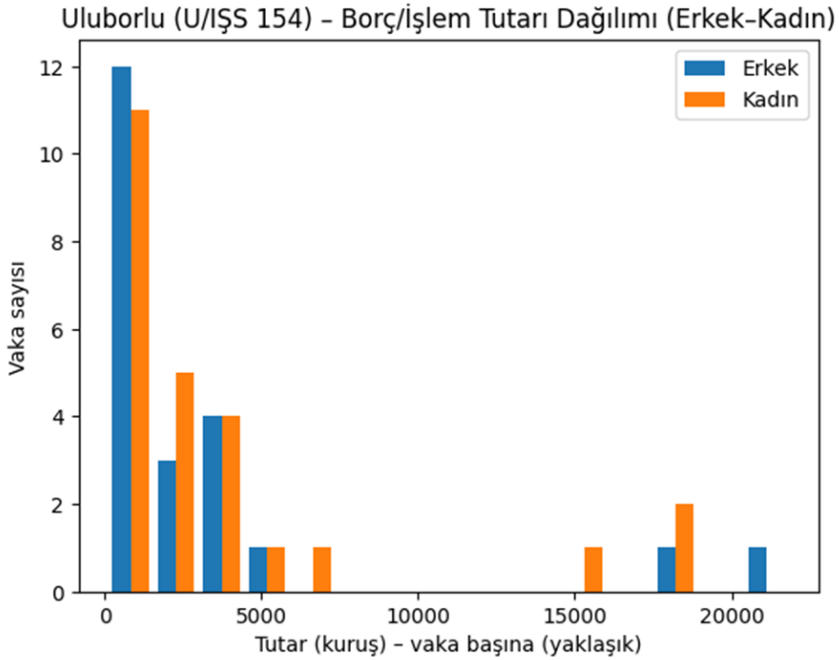
Bu literatür erevesi içinde Uluborlu kazasına ait 154 numaralı şer’iyye sicili, geç Tanzimat taşrasında kadınların mülk edinimi, borç ilişkilerinde taraf olabilme, alacaklı veya borçlu sıfatıyla mahkemeye başvurma, vasîlik yoluyla sermaye idaresi ve farklı hukuki tasarruflarda bulunma gibi alanlarda aktif özneler olarak yer aldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Sicilde kadınların yalnızca aile içi alanla sınırlı bir özel dünyada değil, mahkeme–piyasa çevriminde hak iddia eden, alacak takip eden, sulh kuran, mülkiyet devralan ve borç ilişkilerini yöneten aktörler olarak görünür olması; Osmanlı taşrasında toplumsal cinsiyet rejiminin basit bir edilgenlik şemasıyla açıklanamayacağını düşündürmektedir. Nitekim defterde tespit edilen kayıtlar içinde 18 belgenin kadınları davacı, alacaklı, vasî ya da ayn hak talep eden taraf olarak göstermesi; bu görünürlüğün niceliksel bir göstergesi niteliğindedir.

Grafikte yatay eksen (X-ekseni) logaritmik biçimde ölçeklendirildiği için, 10^3 ve 10^4 işaretleri sırasıyla binli ve on binli kuruş mertebelerini ifade etmekte. bu sayede borç tutarlarının farklı büyüklük düzeylerindeki dağılımı ve üst uçtaki yoğunlaşma daha net biçimde izlenebilmektedir.

Bu nitel gözlemleri destekleyen nicel bulgular, tablolar ve grafikleri birlikte okunduğunda daha da belirginleşmektedir. Grafiksel dağılım ve buna eşlik eden özet tablolar, Uluborlu kazasına ait borç ve alacak kayıtlarında cinsiyetler arası farkların yalnızca "kimler mahkemeye geliyor?" sorusuna indirgenemeyeceğini, işlem türü ve parasal ölçek bakımından da anlamlı biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Erkek ve kadın aktörlere ait tutarların yan yana frekans dağılımlarının karşılaştırılması, her iki grubun dağılımlarının kimi aralıklarda örtüşmekle birlikte, yoğunlaştıkları dilimler ve dağılımın uç değerleri bakımından farklılaşan örüntüler sergilediğini ortaya koymaktadır. Toplam içindeki yüzdelik dağılım dikkate alındığında erkekler niceliksel olarak vakaların çoğunluğunu

oluşturmaktadır. Ancak bu niceliksel üstünlük, kadınların ekonomik hayattaki ağırlığının marjinal olduğu anlamına gelmez. Tersine, kişi-başına ortalama tutar ve yüksek meblağlı işlemlerin yoğunlaştığı üst uçları incelendiğinde; kadınların özellikle belirli işlem türlerinde (mehir, tereke alacağı ve mülk devri) erkeklerle karşılaştırılabilir, hatta kimi durumlarda daha yüksek parasal hacimlere sahip oldukları görülmektedir. Frekans dağılım grafiğinde kadınlara ait tutarların düşük meblağlı işlemlerden ziyade orta ve üst ölçekli dilimlerde daha görünür hale gelmesi, kadınların ekonomik ilişkilerde daha çok sermaye taşıyan ve bu sermayeyi hukuki araçlarla güvenceye bağlayan roller üzerinden kayda geçtiğini düşündürmektedir.

İşlem türü dağılımı da bu ayrışmayı teyit eder niteliktedir. Erkek aktörlerin işlemleri ağırlıklı olarak kredi-istikraz ve esnaf-ticaret ilişkileri etrafında kümelenirken; kadınların taraf olduğu işlemlerde mehir alacakları, tereke kaynaklı alacaklar ve mülk devri yoluyla tahsil edilen borçların belirgin bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu tablo, kadınların ekonomik failliğinin gündelik

tüketim kredilerinden ziyade, aile hukuku ve miras rejimiyle kesişen daha yoğun ve görece uzun vadeli parasal ilişkiler üzerinden kurulduğunu ima eder. Dağılımda az sayıdaki yüksek tutarlı işlemlerin toplam hacmi yukarı çekmesi her iki cinsiyet için de gözlenmekle birlikte, dağılımın uç değerlerinde kadın vakalarının görünür olması, kadınların yalnızca küçük ve sembolik meblağlarla sınırlı bir ekonomik alanda hareket etmediğini göstermektedir. Aksine kadınların yüksek tutarlı alacakları takip edebilen ve bunları şer'iyeye mahkemesi aracılığıyla icra edilebilir kılabilen aktörler olduğunu nicel düzeyde de desteklemektedir. Bu nedenle Uluborlu örneğinde toplumsal cinsiyet farkının "var-yok" ikiliğiyle değil; işlem türü, parasal ölçek ve hukuki konum üzerinden okunması gerekir. Erkekler daha çok kredi piyasasının dolaşım tarafında (borçlanan, kefil olan, ticari ortaklık kuran) yer alırken; kadınlar mehir, tereke ve mülk devri gibi mekanizmalar üzerinden sermayeyi elinde tutan, yeniden dağıtan ve hukuken güvenceye bağlayan bir konumda görünmektedir.

Kadın özneliğinin sicilde en sistematik biçimde izlenebildiği alanlardan biri mehir alacağıdır. Mehir, burada nikâhın ikincil bir unsuru olarak değil; kalem kalem hesaplanabilen, tahsili mümkün ve mahkemece icra edilebilir bir alacak gibi işlem görür. Alaca Mescid Mahallesi'nden Ayşe Hatun'un davasında 268 kuruş 10 para tutarındaki mehir, nakit ödeme yerine aynen ifa edilerek Hisarönü mevkiindeki sebze bahçelerinden ilave iki parça hissenin devri yoluyla sulhen tahsil edilmiştir. Vekil teslim almış, taraflar sulh ve ibrâ ile diğer taleplerden feragat etmiştir (UŞS 154, s. 328, b. 1). Bu kayıt, mehirin kadın lehine aynî hakka (mülkiyete) dönüşerek sermayeleşebildiğini; bu nedenle kadınların ekonomik özerkliğinin yalnız nakit birikim üzerinden değil, aynî hak ve mülkiyet devri üzerinden de kurulabildiğini ortaya koymaktadır.

Kadınların aile içi mal rejimi pratiklerinde mahkeme kayıtları; hane içi borç ve mülkiyet ilişkilerinin şer'î usuller çerçevesinde müzakere edilerek yeniden tertiplendiğini, bu tertibin sicile geçirilmek suretiyle hukuken görünür, meşru ve icra edilebilir bir düzleme taşındığını ortaya koymaktadır. Senirkent Orta

Mahallesi'nde Müezzîn Hacı Mustafa Efendi'nin üç cephesi yola bakan, üst ve alt kat odaları, kileri, ahır, samanlığı ve avlusu bulunan evini sahih satış akdi ile 4.300 kuruş bedelle eşi Havva Hatun'a satması, ancak bedelin nakden ödenmeyip Havva Hatun'un kocasından olan alacağına mahsup edilmesi, borç-mülk ilişkisinin evlilik içi ekonomik dengeyi yeniden kuran bir hukuki tasarruf olarak işletildiğine işaret etmektedir (UŞS 154, s. 191, b. 1). Böylece karı-koca arasındaki borç ve mal paylaşımı, şer'î kurallara uygun bir satış ve mahsup mekanizmasıyla yeniden düzenlenmekte, mülkiyetin intikali sicil üzerinden kurumsal bir zemine kavuşmaktadır.

Kadın alacaklılığının tereke ile kesiştiği bir diğer örnek, kadınların miras süreçlerinde "mirasçı" olmanın ötesinde alacak talebiyle de görünür hale gelebilmeleridir. Hacı Mehmed Ali Efendi'nin ölümü sonrasında Havva Hatun'un, merhumun kendi zimmetinde 4.000 kuruş borcu bulunduğunu şahitler huzurunda ikrar ile ispat etmesi ve mahkemenin bu meblağın terekeden ödenmesine karar vermesi, tereke-alacak ilişkisinin kadın lehine tescil edilebildiğini ortaya koyar (UŞS 154, s. 112, b. 1). Bu tür kayıtlar, kadınların tereke üzerinde alacaklı sıfatıyla hak talep edebildiklerini ve mahkeme prosedürlerinin bu talebi icra edilebilir kıldığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte sicil kadınların yalnızca alacaklı değil, aile içi ihtilaflarda davalı ya da zimmet sahibi konumuna düşebildiklerini ve bu konumu hukuki araçlarla savunabildiklerini de gösterir. 23 Rebîü'l-Evvel 1289 (29 Mayıs 1872) tarihli kayıta, Senirkent Köyü Bazar Mahallesi'nde vefat eden Koca Göz oğlu Ali'nin mirası eşi Havva Hanım ile çocuklarına intikal etmiştir. Kızları Dudu ve Şerife, babadan kalan ev ve bağ üzerindeki miras paylarını talep ederek annelerinin malları haksız yere zappedip tasarruf ettiğini ileri sürmüştür. Havva Hatun ise malların kendisinde olduğunu tasdik etmekle birlikte, merhum kocasından vefatından sekiz yıl önce 2.000 kuruş alacağı bulunduğunu, bu borca karşılık kocasının ev ve bağın mülkiyetini şer'an geçerli bir satış akdi ile 2.000 kuruş bedelle kendisine devrettiğini eşinden kalan yazılı bir belge ile ispat etmiştir.

Mahkeme de kızların söz konusu bağ ve ev üzerinde haklarının olmadığına hükmetmiştir (UŞS 154, s. 35, b. 2). Bu vaka, taşrada kadınların miras ve mülkiyet meselelerinde yalnız "edilgen" bir figür olmadıklarını; bilakis dava açan, savunma yapan, delil sunan ve akdin delil gücüyle mülkiyet iddiasını koruyabilen aktörler olduklarını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kadın özneliğini en belirginleştiren alanlarından biri ise vasîlik üzerinden yürüyen yetim malı yönetimi ve kredi tahsisidir. Sicil kayıtları, kadın vasîlerin yalnız aile içi aracı değil; doğrudan sermaye tahsisi yapan ve kredi sözleşmelerini kuran hukuki özneler gibi işlediğini ortaya koymaktadır. 21 Zilkade 1292(21 Aralık 1875) tarihli İlgüp kaydında, yetim Salih'in vasîsi ve anneanesi Fatıma Hatun huzurunda Mehmed bin Veli, yetim malından 4.136 kuruş nakid borç ile vasî elinden 622 kuruşluk hilâlî saat alımını bir yıl vadeli toplam 4.758 kuruş borç olarak ikrar etmiştir. Köylü Durmuş Mehmed bin Hüseyin'in mutlak şer'î kefaletiyle işlem tescil edilmiştir (UŞS 154, s. 316, b. 2). 3 Muharrem 1293 (28 Ocak 1876) tarihli Alaca Mescid Mahallesi kaydında Safiye Hatun binti İbrahim Efendi, vasîsi olduğu küçükler (Ayşe, Fatıma, Osman) adına 1.521 kuruş 22 para nakid borç ile 228 kuruş 2 para bedelli basma saat kalemini toplam 1.749 kuruş 34 para üzerinden borçlandırmıştır. Mahalleden Hafız Mehmed bin Hacı Mustafa'nın mutlak kefaletiyle sözleşme güvence altına alınmış ve mahkemece tescil edilmiştir (UŞS 154, s. 315–316). 29 Zilkade 1292 (29 Aralık 1875) tarihli Salınca Mahallesi kaydında ise Zehra Hatun, üç küçük oğlu (Ahmed, Mehmed, Mustafa) adına 2.144 kuruş nakdi borç ve 337 kuruş 16 para saat alımıyla toplam 2.782 kuruş tutarında bir yıl vadeli borç akdini tesis etmiş olup; Çiftçi oğlu İbrahim bin Hüseyin'in mutlak şer'î kefaletiyle işlem kayıt altına alınmıştır (UŞS 154, s. 317, b. 3). Bu üç vaka birlikte değerlendirildiğinde, kadın vasîlerin nakdî ve aynî (saat) bileşimli kredi ürünlerini vade ve kefalet şartlarıyla standartlaştırarak taşra kredi ekonomisinin kurumsal mantığını taşıdığı; mahkeme dili ve topluluk teminatının işlem güvenliğini birlikte ürettiği görülür.

Kadınların borç-mülk ilişkisini kendi lehlerine kurabildiklerini gösteren bir başka kayıt, nakit ödeme yerine mahsup/takas yoluyla mülkiyetin kadın üzerine geçirilmesidir. 1 Safer 1287 (22 Nisan 1870) tarihli belgede Esmehan Hatun, merhum eşi Tüysüz oğlu Ahmed'in mülk evini 670 kuruşa satın aldığını ve teslim aldığını beyan eder. Ancak bu meblağ nakden ödenmez, kocasının Esmehân Hatun'a olan şer'î borcuna mahsup edilerek takas edilir ve Esmehan Hatun evi, mülkü olarak üzerine geçirir. Yazılı senet bulunmadığından, köyden iki güvenilir şahidin mahkemedeki şahitliği ile işlem tasdik edilerek ileride delil teşkil etmesi için hüccet düzenlenir (UŞS 154, s. 334, b. 2). Bu vaka, kadınların mülkiyet edinimini yalnız miras yoluyla değil, alacak-borç ilişkilerinin hukuken tescili ve mahsup mekanizması aracılığıyla da gerçekleştirebildiklerini ortaya koymaktadır.

Kadınların aile dışı ekonomik alacaklarını şer'îyye mahkemesi üzerinden takip edebildiklerini gösteren dikkat çekici örneklerden biri, murabaha/işletme farkının hesaba katıldığı bir tereke alacağı davasıdır. Buçukoğlu Ali bin Süleyman bin Abdullah'ın vefatının ardından terekesinin varislerine intikal etmesi üzerine, alacaklı taraf adına hareket eden vekil Kamil Efendi mahkemeye başvurarak elindeki sahih senedi ibraz eder. Senede göre, 1290 Receb'inde düzenlenmiş 361 gün vadeli şer'î karz akdine dayanarak Emine Hatun lehine 1.150 kuruşluk bir alacak mevcuttur. Ayrıca senette bir cilt "(...) şerîf" verilmesi şartı da yer almaktadır. Davacı vekili, borcun borçlu hayattayken ödenmediğini belirterek, vefata kadar geçen süre için murabaha farkının da eklenmesi suretiyle meblağın terekeden tahsilini talep eder. Varisler adına hareket eden vasî ve vekiller alacağı inkâr edince mahkeme usule uygun biçimde ispat sürecini işletir. Tahtapazar Mahallesi imamı, muhtarı ve ihtiyar meclisi üyelerinin adalet ve ehliyetleri tasdik edildikten sonra, iki şahidin daha ifadeleri dinlenir. Bu delil süreci sonucunda, senet tarihi ile ölüm tarihi arasında kalan yaklaşık dört aylık dönem için murabaha/işletme farkı hesaplanarak toplam alacak 1.179 kuruş 7 para olarak tespit edilir. Söz konusu meblağın, alacaklı Emine Hatun'a izafeten vekili Kamil Efendi'ye tereke hesabından ödenmesi için vasî Mehmed'e tenbihte bulunulmasına hükmedilir.

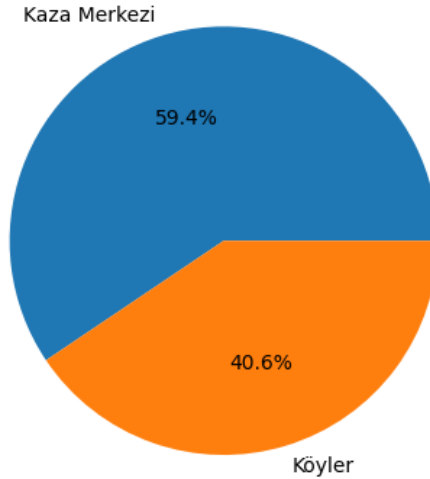
Karar 25 Cemaziye'l-âhir 1292 (12 Ağustos 1875) tarihinde tescil edilmiştir (UŞS 154, s. 274, b. 3). Bu kayıt, geç Tanzimat taşrasında borcun icrasının yalnızca yazılı senede değil, senedin beyyine ve yeminle tamamlandığı usulî bir zincire dayandığını ve bu zincirin yerel itibar denetimiyle (imam–muhtar–ihtiyar çevresi) güçlendirildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca borcun zaman değerinin murabaha/işletme farkı yoluyla tanınabilmesi, mahkeme pratiğinde iktisadî hesaplama mantığının açık biçimde işlediğini ortaya koyar. En önemlisi Emine Hatun örneği, kadınların aile dışı borç ilişkilerinde bağımsız bir alacaklı olarak mahkeme mekanizmasına erişebildiğini ve haklarını hukuki prosedürler aracılığıyla tahsil edebildiğini teyit eder.

Bütün bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde, Uluborlu örnekleme çerçevesinde geç Tanzimat taşrasında kadınların mehirin tahsil edilebilir alacak niteliğini aynen ifa yoluyla toprağa (aynî hakka) çevirebildiklerini (UŞS 154, s. 328, b. 1), evlilik içi borç–mülk ilişkilerini satış–mahsup mekanizmalarıyla kurumsal bir çerçevede yeniden düzenleyebildiklerini (UŞS 154, s. 191, b. 1), tereke süreçlerinde alacaklı ve davacı olarak etkin biçimde yer alabildiklerini (UŞS 154, s. 112, b. 1. s. 274, b. 3), aile içi ve kuşaklar arası ihtilaflarda akdin delil gücüne dayanarak mülkiyet iddiasını savunabildiklerini (UŞS 154, s. 35, b. 2) ve vasîlik üzerinden yetim sermayesini krediye tahsis ederek taşra finansının standart sözleşme kalıplarını taşıdıklarını ortaya koymaktadır (UŞS 154, s. 315–316. s. 316, b. 2. s. 317, b. 3. s. 334, b. 2). Bu nedenle Uluborlu sicilleri, Osmanlı taşrasında cinsiyet rejiminin yalnız patrimonial bir "itaat–edilgenlik" şemasıyla açıklanamayacağını; kadın öznelığının mahkeme dili ve prosedürleri (beyyine, teslim–tesellüm, sulh, ibrâ, kefalet) aracılığıyla kurumsal bir zemin üzerinde işlediğini ortaya koymaktadır.

Mahalle Temelli Mikro-Sistem

Uluborlu şer'iyye sicilinin borç ve kefalet kayıtları, kredi ilişkisinin iki kişi arasında kurulan dar bir borç-alacak sözleşmesi olmaktan ziyade, mahalle ve köy ölçeğinde örgütlenen mikro-toplumsal bir güven düzeni içinde işlediğini göstermektedir. Sicilde borç-alacak hükümlerinin kayda değer bir yekûn tutması (418 hüküm içinde 69 borç kaydı; %16,51), alacağın takibi, borcun tahsili ve borcun güvenceye bağlanması gibi süreçlerin yerel ölçekte tekrar eden ve kurumsallaşan pratikler üzerinden yürütüldüğüne işaret eder. Bu 69 kaydın mekânsal dağılımında belirgin bir ikili yapı görünür: kayıtların %59,42'si (41 hüküm) kaza merkezinde, %40,58'i (28 hüküm) köylerde yoğunlaşmaktadır. Pasta grafiğinde izlenen merkez-köy oranı bu bakımdan yalnızca nicel bir farkı değil, kredi ilişkisinin mekâna gömülü bir ağ olarak işlediğini; bazı mahalle ve köylerin “finansal düğüm” niteliği kazanabildiğini de düşündürür.

Uluborlu Şer'iyye Sicilinde Borç-Alacak Kayıtlarının Mekânsal Dağılımı

Bu yoğunlaşmanın hangi yerleşimlerde düğümlendiği Tablo 1'de açık biçimde izlenmektedir. Tablo 1'in ortaya koyduğu dağılım,

borç-alacak kayıtlarının merkezde belirli mahallelerde kümелendiğini; kırsalda ise Senirkent ve Kabaca-i Kebîr gibi yerleşimlerin belirgin biçimde öne çıktığını gösterir. Dolayısıyla tablo, yalnızca sayıların dökümü değil; Uluborlu’da borç ve kefalet ilişkilerinin hangi yerel çekim alanları etrafında kurulduğunu görünür kılan bir kanıt bloğu işlevi görür (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. 154 No.lu UŞS’de Borç–Alacak Kayıtlarının Mekânsal

Kaza Merkezi	Borç- Alacak Dava Sayısı	Köyler	Borç- Alacak Dava Sayısı
Bahçe Mahallesi	4	Senirkent Köyü	12
Emrem Mahallesi	2	Kabaca-i Kebir Köyü	7
Ahi Bahaddin Mahallesi	4	Kabaca- i Sağır Köyü	1
Muhtesib Mahallesi	5	İlegüp Köyü	2
Tahta Pazar Mahallesi	5	İnhisar Köyü	1
Çeşme-i Kebir Mahallesi	2	Güreme Köyü	1
Cisr-i Sağır Mahallesi	1	Yassıviran Köyü	3
Alaca Mescid Mahallesi	5	Bisse Köyü	1
Salınca Mahallesi	1		
Çelebi Mahallesi	2		
Hocabey Mahallesi	2		
Salih Efendi Mahallesi	1		
Efendi Sultan Mahallesi	1		
Kabal Mahallesi	1		
Hristiyan Mahallesi	5		

Merkez içindeki yoğunlaşma tekdüze değildir. Merkez kayıtlarının yaridan fazlasının Tahta Pazar, Muhtesib, Alaca Mescid ve Hristiyan/Rumiyan Mahallesi çevresinde kümelenmesi, borçlanma pratiklerinin belirli mahallelerde daha sık biçimde kayda geçtiğini gösterir. Başka bir ifadeyle, söz konusu mahallelerin yerel kredi ilişkileri bakımından çekim üreten odaklar hâline geldiği; merkez içi ekonomik temasların ve güven ağlarının bu hat üzerinde daha görünür olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekânsal düğümleme, diğer iktisadi göstergelerle birlikte okunduğunda daha da açıklık kazanır. 1853 yılı vergi tevzi ve tahsil tablosunda Alacamescid, Tahtapazar ve Muhtesib gibi mahallelerin kayda değer yıllık vergi yükü taşıması; mahalleler içinde en yüksek vergi kapasitesinin ise Rumiyan Mahallesi’nde toplanması, şehir içi iktisadi hacmin belirli mahallelerde yoğunlaştığını göstermektedir (Şenkul, 2024, 247–248). Kredi kayıtlarıyla bu vergi dağılımını yan yana düşündüğümüzde, borç-kefalet ilişkisinin yalnızca ekonomik bir işlem değil; iktisadi yoğunluk ile kurumsal tanınmanın üst üste bindiği mahallelerde daha görünür hale gelen bir pratik olduğu anlaşılır.

Pazar ve idare teması yüksek Tahtapazar ve Muhtesib mahallelerini yalnızca “pazar adı taşıyan mahalleler” olarak değil; mal dolaşımı, bilgi akışı ve aracılık pratiklerinin yoğunlaştığı şehir içi bir omurga olarak okumak daha yerindedir (Şenkul, 2024, 146–147, 278). Pazar çevresi, borcun “kurulduğu” ve “tahsil edilebilir” kılındığı mekândır. Gerek mal dolaşımı gerekse toplumsal tanınırlık yüksek olduğu için, borcu güvenceye bağlayan kefalet ve şahitlik daha kolay mobilize olmaktadır. Nitekim mahkeme kayıtlarında tekrarlanan “şahidleriyle tesbit olundu”, “muhtar tasdikiyle sabit oldu”, “mahalle imamı huzurunda...” gibi kalıplar, borç akdinin soyut bir beyan değil; mahallenin kurumsal tanıklığı üzerinden doğrulanan bir işlem olduğunu gösterir (UŞS 154, s.261, b.1; s.260, b.2; s.265, b.3; s.274, b.3). Bu nedenle mahalle, yalnızca ikamet edilen fiziki bir mekân değil; borcun müzakere edildiği, kefalet ağlarının kurulduğu ve şahitlik/tezkiye yoluyla hukukî delilin üretildiği bir topluluk alanı hâline gelmektedir.

Bu çerçevede, kazanın vergi tevzi pratiğine ilişkin ifadeler güven rejimini daha somut bir zemine oturtur. Verginin meclis azası, imam ve muhtar marifetleriyle tevzi ve tahsil edilmesi (Şenkul, 2024, 246), borç ilişkilerinde şahitlik-tezkiye-kefalet kanallarını işleten yerel figürlerin, kamu yükümlülüklerinin dağıtımında da aynı tanınma–itibar–denetim mantığıyla devrede olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle pazar çevresinde yoğunlaşan kredi pratikleri ile vergi tevzi mekanizması, aynı mahalle ölçeğinde, benzer aktörler aracılığıyla ve benzer bir güven ekonomisi içinde işler; borç bu sayede yalnızca iktisadi bir işlem değil, yerel topluluğun tanıklığı ve denetimiyle resmileşen bir ilişki biçimi haline gelir.

Mikro-sistemin şehir içindeki katmanlı yapısı, konut piyasasının ölçeğiyle birlikte daha da belirginleşir. Kazada konut fiyatlarının yaklaşık 400–7000 kuruş bandında seyrettiği; özellikle Hristiyan Mahallesi örneklerinde büyük konutların 6000–7000 kuruşa kadar çıkabildiği, buna karşılık daha küçük/tek odalı konutların 700–1000 kuruş bandında dolaştığı görülmektedir (Şenkul, 2024, 269). Bu çeşitlilik, şehir içindeki sermaye birikiminin ve mülkiyet ölçeğinin mahallelere göre farklılaşabildiğini; dolayısıyla borçlanma, kefalet ve şahitlik ağlarının da “eşit dağılmış” değil, pazar, mülkiyet yoğunluğu ve cemaat kompozisyonu eksenlerinde katmanlı olabileceğini düşündürür.

Bu katmanlaşmanın en dikkat çekici yüzlerinden biri, farklı dini kimliklere sahip cemaatlerin borç ilişkilerinde ortak bir hukuk zemini içinde işlem kurabilmesidir. Uluborlu sicillerinde Hristiyan Mahallesi’ne ait borç–alacak davalarının tamamında Hristiyan şahısların Müslüman yetim mallarının vasilerinden borç aldıklarının görülmesi, bu ortak zeminin somut bir göstergesidir (UŞS 154, s.330, b.2; s.340, b.2; s.341, b.3). Bu genelleme, iki mikro-vaka üzerinden daha belirginleşir:

4 Cemâziyelülâ 1293 (7 Haziran 1876) tarihli kayıta, Hristiyan Mahallesi’nden Rum cemaati mensubu Hacı Anastas oğlu Todoris oğlu Hacı Anastas, Alaca Mescid Mahallesi’nden merhum

Deveci oğlu Hacı Mustafa'nın küçükleri Mustafa ve Ayşe adına vasî sıfatıyla hareket eden Dümbekçi oğlu Hacı Mehmed'in huzurunda 1.000 kuruş borç aldığını ikrar eder. Akde 150 kuruş bedelli bir basma saat eklenerek toplam borç 1.150 kuruşa çıkar; borç bir yıllık vade ile kurulur. Aynı mahallenin ileri gelenlerinden Lazaros Efendi bin Vasili, “mutlak şer‘î kefil” sıfatıyla vade sonunda tam ödemeyi taahhüt eder ve işlem şer‘î usule uygun biçimde tescil edilir (UŞS 154, s.340, b.2). Bu kayıta güven, borçlunun bireysel taahhüdünde kapanmaz; cemaat içinden bir itibarlı kişinin kefaleti, mahkeme tesciliyle birlikte borcu icraya elverişli bir forma taşır.

25 Rebîü'l-Evvel 1293 (10 Nisan 1876) tarihli bir diğer kayıta, Hristiyan Mahallesi ahalisinden ve Rum milletinden Galatalı Yorgi bin Hacı Siravi, Boyacı oğlu merhum Hacı Mustafa'nın küçükleri Ayşe ve Mustafa adına vasî sıfatıyla hareket eden yine Dümbekçi oğlu Hacı Mehmed'in huzurunda 1.000 kuruş borç aldığını ikrar eder. Bu borca da 150 kuruşluk basma saat eklenerek toplam 1.150 kuruşluk bir yükümlülük doğar. Hacı Luka bin Hacı Yani ise “mutlak şer‘î kefil” sıfatıyla borcun tamamını taahhüt eder; beyanlar mahkemece tasdik olunur (UŞS 154, s.330, b.2). Bu ikinci örnekte de yapı benzerdir: yetim malı/vasî hattı üzerinden kurulan borç, cemaat içinden kefil figürüyle tahkim edilmekte, mahkeme dili ve tescil ile güven kurumsallaştırılmaktadır.

Bu iki mikro vaka birlikte okunduğunda, gayrimüslim mahalle sakinlerinin şer‘î mahkeme nezdinde borç akdi kurabildikleri; bu akitlerin cemaat içi kefaletle desteklendiği ve işlemlerin Müslüman hukuk sistemi tarafından resmen tescil edildiği açık biçimde görülmektedir. Böylelikle cemaat aidiyeti, yalnız kimlik bildirimi olmaktan çıkıp, kefalet kapasitesi ve kredi güvenilirliği üreten bir sosyal sermaye kaynağına dönüşmektedir; mahkeme ise bu sermayeyi ortak bir usul içinde icraya elverişli bir güven formuna çevirmektedir.

Köy ölçeğinde benzer bir yoğunlaşma, Senirkent ve Kabaca-i Kebîr’de de izlenmektedir. Senirkent’in belirgin bir kredi düğümü olarak görünmesi, kazanın iktisadi bulgularıyla birlikte

okunduğunda daha anlaşılır hale gelir. Temettuat verileri dokumacılığın belirgin biçimde Senirkent’te kümелendiğini; tereke kayıtları ise dokuma tezgâhlarının özellikle Senirkent’in bazı mahallelerinde sıkça görüldüğünü ve bunların önemli bir kısmının kadın terekelerine de yansıdığını göstermektedir (Şenkul, 2024, 257–258). Dokumacılık gibi nakit akışı üreten ama aynı zamanda girdi, tezgâh ve işgücü gerektiren bir üretim yapısı, kredi ihtiyacını artıran ve ödeme–tahsil zamanlarını dönemsel olarak dalgalandıran bir çevrim yaratır. Bu nedenle Senirkent’te borç–alacak ilişkilerinin yoğun görünmesi, üretim temelli bir “nakit yönetimi” mantığıyla uyumludur. Üstelik kazanın vergi kapasitesi, Senirkent’in köyler içinde yüksek vergi potansiyeline sahip yerleşimler arasında sayıldığını da gösterdiğinden (Şenkul, 2024, 247), üretim yoğunluğu ile mali kapasitenin aynı yerde birleşmesi, buradaki kredi düğümlemesini daha da anlamlı kılar.

Sonuç olarak “Mahalle Temelli Mikro-Sistem” yaklaşımı, borcun hukuki formunu açıklamanın ötesine geçip, şehrin mekânsal örgütlenmesi ile güven altyapısının nasıl birbirine kilitlendiğini gösterebildiği ölçüde özgünleşir. Merkezde pazar-ıdarî omurga (Tahtapazar, Muhtesib), iktisadi kapasitesi yüksek mahalleler (Alacamescid) ve cemaat kompozisyonu bakımından Rumiyan/Hristiyan mahallelerinin ölçek etkisi; köylerde ise üretim yoğunluğu (dokumacılık) ve vergi kapasitesi, kefalet/şahitlik düğümlerinin nerede ve kimlerle kurulduğunu açıklayan daha mekânsal olarak izlenebilir bir çerçeve sunar.

Sonuç

Uluborlu’ya ait UŞS 154 numaralı sicilde borç–alacak kayıtlarını izlemek, taşrada krediyi yalnız “para ilişkisi” olarak değil, gündelik hayatın içine eklemlenmiş bir tanınma ve bağlayıcılık düzeni olarak görmeyi mümkün kılar. Defterin içinde borç meseleleri, tek tek kişiler arasında kurulmuş dar anlaşmalar gibi görünse de, kayıtlara yakından bakıldığında borcun her seferinde bir

topluluk dokusu içinde kurulduğu anlaşılır: Kimin kime borç verdiği kadar, bunun nerede, hangi araçlarla, hangi söz ve usullerle sabitlendiği belirleyicidir. Bu nedenle sicil, borcu “ikincil” bir iktisadî başlık olmaktan çıkarıp, Uluborlu’da gündelik düzenin hangi eşiklerde hukukileştiğini gösteren ayırt edici bir tarihsel kesite dönüştürür.

Bu kesiti irdelediğimizde ilk fark edilen şey, borç ilişkilerinin mekânda eşit dağılmadığıdır. Kayıtların merkezde ve köylerde belirli düğümlerde yoğunlaşması, kredi dolaşımının rastlantısal temaslarla değil, şehir-kır sürekliliği içinde çekim üreten mahalle ve yerleşimler üzerinden aktığını düşündürür. Merkezde pazar-idare hattının çevresindeki mahalleler ile Rumiyan/Hristiyan mahallesinin görünürlüğü; köylerde ise Senirkent ve Kabaca-i Kebîr gibi yerleşimlerin öne çıkması, borç ilişkisinin yalnız ihtiyaç anında doğmadığını, aynı zamanda iktisadî temasın ve tanınmanın yoğunlaştığı yerlerde daha kolay kayda geçtiğini gösterir. Başka bir deyişle, borç burada yalnızca bir meblağ değil, yerel dolaşımın ve yerel görünürlüğün takip edilebilir bir izidir.

Ne var ki bu mekânsal kümelenme, tek başına açıklayıcı değildir; çünkü sicilde asıl mesele borcun varlığından çok, borcun icra edilebilirliğinin nasıl kurulduğudur. Uluborlu şer’iyye sicillerinde borç, çoğu kez bir senetle başlayabilir; fakat güven, senedin tek başına bıraktığı yerde durmaz. İnkâr ihtimali belirdiğinde, mahkeme dili borcu şahitlik, istişhâd (gizli ve alenî dinleme), tezkiye/adalet tasdiki gibi aşamalarla yeniden üretir. Böylece borç, kâğıt üzerindeki bir iddiadan çıkıp, tanıkların ehliyetinin sınandığı ve yerel itibarın usul içinde doğrulandığı bir “ispat zinciri”ne bağlanır. Teslimin tartışmalı hâle geldiği vakalarda ise tevsik pratikleri (ilmühaber, temhîr, aracı ikrarı) devreye girer; formel eksiklikler, yine mahkeme içinde tamamlanarak ifa yeniden hukuki kesinliğe taşınır. Bu yönüyle mahkeme, yalnızca son kertede başvurulmuş bir “hakem” değil, Uluborlu’da güvenin gündelik olarak üretildiği bir düğüm gibi çalışır.

Bu güven üretiminin sertleştiği alanlarda, üçüncü kişi sorumluluğunu görünür kılan kefalet mekanizmaları öne çıkar. Sicilde “mutlak şer’î kefalet”in özellikle yetim malları ve gâib miras payları gibi kırılğan eşiklerde belirginleşmesi, borcun kişisel ödeme gücünün ötesine taşındığını; tahsil riskinin topluluk içinde dağıtıldığını düşündürür. Temerrüt de her zaman “vade geçti–ödenmedi” kadar basit bir biçimde görünmez; kimi zaman kefilin alacaklıya ödeme yapıp, bu bedeli borçludan tahsil edememesi gibi iç katmanda bir çatlağa dönüşür. Uyuşmazlığın kapatılma biçimleri ise, borcun şehir toplumunda yalnızca kurulduğu anda değil, gerilim anlarında da “yeniden şekillendirildiğini” gösterir: sulh, ibrâ-yı âm ve yeni ödeme dengeleri; ilişkiyi geleceğe taşımayan kapanış formülleri üretir. Böylece sicil bize, borç ilişkisinin aslında bir “kriz” değil, krizi yönetmeye yarayan bir kurumsal dil tarafından sürekli yeniden düzenlenen bir pratik olduğunu da anlatır.

Bu tablo, toplumsal aktörler bakımından genişlediğinde daha da anlam kazanır. Borç–alacak alanının yalnız erkeklerin dolaştığı kapalı bir saha olmadığı, kadınların da belirli eşiklerde görünür biçimde devrede olduğu, sicilin en dikkat çekici katmanlarından biridir. Kadınlar, yalnız taraf olarak “adı geçen” kişiler değildir; alacak talep edebilen, terekeye rücu edebilen, mülk devri–mahsup üzerinden borcu tasfiye edebilen, sulh kurabilen ve kimi durumlarda vasîlik üzerinden sermayeyi yönetebilen öznelere olarak mahkeme dilinde yer bulur. Bu görünürlük, Uluborlu’da ekonomik hayatın yalnız pazarın dışarıda kalan yüzüyle değil, hane–mülkiyet–miras–alacak ilişkilerinin kesişiminde, hukuki araçlar üzerinden kurulduğunu düşündürür.

Son tahlilde Uluborlu şer’iyye sicilleri, Uluborlu’da kredinin iki kişi arasında kurulan basit bir borç sözleşmesi değil; mekânın, tanınmanın, prosedürün ve teminat tekniklerinin birbirine eklemlendiği çok katmanlı bir “yerel güven mimarisi” içinde işlediğini gösterir. Mahalle ve köyler, bu mimaride yalnız adres değildir; şahitliğin mobilize edildiği, tezkiye kanallarının işletildiği, kefaletin sosyal sermayeye dönüştüğü ve mahkeme tescilinin yeniden topluluk onayına bağlandığı alanlardır. Bu nedenle sicil,

taşrada ekonomi–hukuk–toplum ilişkisini, soyut bir kurumlar tarihi olarak değil, gündelik hayatın içinden yükselen somut bağlar ve eşikler üzerinden okumaya imkân verir. Bölümün ortaya koyduğu resim, Uluborlu’nun borç kayıtlarını sadece “miktarlar ve taraflar” düzeyinde değil; kaza ölçeğinde işleyen bir güven dilinin nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğü sorusu etrafında yeniden düşünmeye davet eder.

Kaynakça

A) Arşiv ve Birincil Kaynaklar

- **T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA).** MŞH.ŞSC.d.8811 (Meşihat Şer‘iyye Sicili Defteri). (*UŞS 154 ile ilişkilendirilen kayıt*).
- **Uluborlu Şer‘iyye Sicilleri (UŞS).** 154 Numaralı Defter (1292–1293/1875–1876).
- **Uluborlu Şer‘iyye Sicilleri (UŞS).** 152/199-2 (1289/1872 tarihli kayıt).
- **Salnâme-i Vilâyet-i Konya.** 1289/1872. İSAM Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı, Uluborlu ilgili sayfa: 146.

B) Kitaplar

- **Canbakal, Hülya.** 2009. *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- **Faroqhi, Suraiya.** 1994. *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. Çev. Neyyir Kalaycıoğlu. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- **Karaca, Behset.** 2012. *XV–XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- **Karpat, Kemal H.** 2003. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- **Köstüklü, N.** 1993. *1820–1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer‘iyye Sicili’ne Göre)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- **Kuran, Timur (ed.).** 2010. *Social and Economic Life in Seventeenth-Century Istanbul: Glimpses from Court Records*. 10 cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- **Taş, Hülya.** 2006. *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- **Texier, Charles.** 2002. *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. Cilt 1–2. Çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı.** 2014. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- **Hürmüzlü, Bilge** (ed.), **Köker, Hüseyin** vd. 2019. *Antik Dönemden Günümüze Isparta'nın Kültürel Mirası*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

C) Makaleler

- **Bakır, Abdullah** vd. 2022. “2020–2021 Yılları Uluborlu Türkiye Selçuklu ve Beylikler Dönemi Yüzey Araştırması İslami Sikke Buluntuları.” *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 4(2): 128– s.392,393. <https://doi.org/10.52735/bellek.1191631>
- **Ergenç, Özer.** 1988. “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler.” *Belleten* 2(203): 667–683.
- **İnalcık, Halil.** 1943. “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1(2): 89–96.
- **İnalcık, Halil.** 1987. “Şer‘iyye Sicilleri ve Osmanlı Sosyal Tarihi.” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 7: 5–10. Bakkk
- **İnan, Kenan.** 1999. “Trabzon Şer‘iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç–Alacak İlişkileri.” *İslâmiyât* 2(4): 91–109.
- **Jennings, Ronald C.** 1975. “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18(1): 53–114. <https://doi.org/10.2307/3632221>
- **Jennings, Ronald C.** 1978. “Kadı, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri.” *Studia Islamica* 48: 133–172. <https://doi.org/10.2307/1595357>
- **Kayahan, C. ve Görkaş, İ.** 2009. “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para

Vakıflarının Kullanımı.” *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 44: 212–227.

- **Keleş, H.** 2001. “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği.” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21(1): 189–207.
- **Keleş Yıldız, Sema.** 2025. “A Quantitative Approach to the Wealth of Ottoman Women.” *Turkish Journal of History* 85: 125–161. <https://doi.org/10.26650/iutd.1542791>.
- **Sonbol, Amira.** 2004. “Women in Shari‘a Courts: A Historical and Methodological Discussion.” *Kelam Araştırmaları* 2(2): 25–56.
- **Teber, Ö. Faruk.** 2000. “Osmanlı Devleti Adlî Yapısından Bir Kesit: Şer‘iyye Sicilleri.” *Erdem* 12(35): 539, 537–554.
- **Zarinebaf-Shahr, Fariba.** 2001. “The Role of Women in the Urban Economy of Istanbul, 1700–1850.” *International Labor and Working-Class History* 60: 141–152.

D) Ansiklopedi Maddeleri (TDV İA)

- **Apaydın, H. Yunus.** 2000. “İbrâ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 21, 263–266. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Apaydın, H. Yunus.** 2001. “Karz.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 24, 520–525. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Aybakan, Bilal.** 2008. “Rücû.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 35, 284–[sayfa tamamlanmalı]. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Aydın, Mehmet Akif.** 1992. “Borç.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 6, 285–291. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Aydın, Mehmet Akif.** 1994. “Deyn.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 9, 266–268. İstanbul: TDV Yayınları.

- **Bardakoğlu, Ali.** 1997. “Havale.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 16, 507–512. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Başoğlu, Tuncay.** 2012. “Tezkiye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 41, 77–79. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Dönmez, İbrahim Kâfi.** 2020. “Murâbaha.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 31, 148–152. İstanbul: TDV Yayınları.
- **Uğur, Yunus.** 2010. “Şer‘iyye Sicilleri.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İA), c. 39, 8–11. İstanbul: TDV Yayınları.

E) Tezler

- **Akşit, B.** 2016. *XIX. Yüzyıl Ortasında Uluborlu Kazasının Nüfus Yapısı*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- **Hoşgör, Sümeyye.** 2012. *Credit and Financing in the Early Modern Ottoman Empire: The Galata Example*. Yüksek lisans tezi, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences.
- **Simav, Sami.** 2007. *1844–1845 (H. 1260–1261) Tarihli Temettuat Defteri’ne Göre Uluborlu Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- **Şenkul, Dilek.** 2024. *Tanzimat Döneminde Uluborlu Kazası’nın İdari, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*. Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.

